

บทที่ 5

ระบำในการแสดงโขนของลิง

ในการแสดงโขนตัวละครที่สำคัญ และเป็นผู้สร้างความสนใจให้แก่ผู้ชมเช่นเดียวกับตัวยักษ์ คือ ลิง หรือวานร ลักษณะท่าทางต่าง ๆ ของฝ่ายลิง ครูโบราณได้กำหนดไว้เป็นแบบอย่างโดยเฉพาะ เช่น ทำรำตรวจพล ทำรบ ทำแม่ทำลิง ทำในเพลงหน้าพาทย์ (เพลงที่บรรเลงประกอบกิริยาของตัวละคร) เป็นต้น ส่วนในด้านการแสดงแบบระบำนั้นไม่เคยมีปรากฏมาก่อน เริ่มให้มีการแสดงระบำของลิงครั้งแรกในยุคที่การแสดงนาฏศิลป์ไทยอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากรนี้เอง เท่าที่ปรากฏมามีอยู่ 2 ชุด ที่ใช้ประกอบการแสดงโขน ณ โรงละครของกรมศิลปากร คือ ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ และระบำวานรพงศ์ ดังจะได้อธิบายรายละเอียดของระบำแต่ละชุดดังต่อไปนี้

ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ

ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ เป็นระบำที่เจาะจงให้ใช้วานรสิบแปดมงกุฏเป็นผู้แสดงระบำชุดนี้ ลักษณะท่าทางของระบำเน้นหนักไปในทางการเดินตามแบบแผนการแสดงโขนของฝ่ายลิง ซึ่งเกี่ยวกับการแสดงตอนตรวจพลยกทัพ ซึ่งมีรายละเอียดในการแสดงดังนี้

1. ความเป็นมาของระบำ

ในปี พ.ศ. 2498 รัฐบาลไทยได้ส่งคณะผู้แทนวัฒนธรรมไปเจริญสัมพันธไมตรี แลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมกับประเทศเมียนมา (สมัยนั้นใช้ชื่อว่า สหภาพพม่า) ครั้งนี้ กรมศิลปากรได้นำนาฏศิลป์ไทยไปแสดงเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมด้วย ขณะนั้นนายธนิต อยู่โพธิ์ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองการสังคีต ได้คิดหาชุดระบำใหม่ ๆ ขึ้นหลายชุด เช่น ระบำวีรชัยเสนายักษ์ ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ และระบำวีรชัยครุฑ เป็นต้น ระบำชุดนี้มีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นการแสดงการจัดพลของบรรดาวานรสิบแปดมงกุฏ ซึ่งเป็นเสนาวานรตัวสำคัญในกองทัพพระรามในเรื่องรามเกียรติ์โดยเฉพาะ ซึ่งแสดงให้เห็นลีลาท่าทางที่คล่องแคล่ว ว่องไว และจังหวะการเดินที่กระชับ รวดเร็ว

ผู้ประดิษฐ์ท่าทางระบำชุดนี้ คือ นายกรี วรตะริน ศิลปินแห่งชาติ สาขานาฏศิลป์ไทย (โขน) โดยทำเนียบหลักวิชานาฏศิลป์โขนลิงและประสบการณ์ต่าง ๆ จากท่ารำ

เบ็ดเตล็ดมาประสานต่อเนื่องให้สอดคล้องกันอย่างเหมาะสม เช่น จากแม่ทำลิง การรำตรวจพล เพลงกราวนอก ทำรบของพญาวานร เช่น หนุมานรบนิลพัท หนุมานรบมัจฉานุ ทั้งยังสอดแทรกท่าโลดโผนพลิกแพลงต่าง ๆ อีก เช่น การหกคะเมนในลักษณะต่าง ๆ

สมัยนั้น นายฉลาด พุกุลานนท์ (ถึงแก่กรรมแล้ว) และนายบุญชัย เฉลยทอง (ถึงแก่กรรมแล้ว) ซึ่งเป็นครูสอนนาฏศิลป์โขนลิง เป็นผู้ช่วยฝึกซ้อมและถ่ายทอดท่าระบำชุดนี้ให้กับผู้แสดงที่ร่วมไปกับคณะนาฏศิลป์ไทย ในการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมครั้งนี้ด้วย

2. ลักษณะของระบำ

ในการแสดงโขน ทุกครั้งที่มีการยกกองทัพทางฝ่ายพระรามหรือเรียกว่า ฝ่ายพลับพลานั้น จะต้องมีการแสดงการตรวจพลของทหารเสนาสิบแปดมงกุฏ ซึ่งเรียกว่า การออกกราว (นอก) เสนาที่สำคัญเหล่านี้มีชื่อกำหนดอยู่ในพงศาวดารเกียรดี มีอยู่ด้วยกัน 18 ตัว ซึ่งถือกำเนิดมาจากเทพยดา ที่ร่วมจุติมาเกิดเป็นบริวารของพระราม และที่สำคัญหัวโขนของวานรเหล่านี้ยังคงแสดงให้เห็นถึงเค้าเดิมของคำว่ามงกุฏได้อย่างชัดเจน (มงกุฏ = พวงดอกไม้สวมหัว)¹ เพราะเหตุว่ามีเกี้ยวทอง (พวงมาลา) รัตรอบศีรษะวานรเหล่านี้

การออกมาเต้นตามกระบวนท่ากราวนอก โดยปกติหรือตามแบบแผนแล้ว มีท่าเต้นถึง 7 ท่า แต่ละท่านั้นจะเชื่อมโยงด้วยกระบวนท่าต่าง ๆ ตามขั้นตอนที่กำหนด แต่ในการแสดงครั้งหนึ่ง ๆ อาจกำหนดให้ใช้ 2-3 ท่า ตามแต่เวลาที่จะอำนวยให้

และการปฏิบัติกราวนอกของเสนาสิบแปดมงกุฏ ก็มีสืบเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน จวบจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2498 เป็นต้นมา ในกองทัพฝ่ายพลับปลาได้กำเนิดท่าทางของการตรวจพลขึ้นมาอีกประเภทหนึ่ง นอกเหนือจากการออกกราวนอก คือ "ระบำวีระชัยสิบแปดมงกุฏ" ระบำชุดนี้มีความสำคัญ คือ มุ่งหมายให้เป็นการแสดงตรวจพลของวานรสิบแปดมงกุฏโดยเฉพาะอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความพร้อมเพรียง ความคล่อง

¹ พระยาอนุমানราชชน, "เครื่องประดับสวมหัว", วารสารศิลปากร 1 (มกราคม 2491) : 26

วีระ = ความกล้าหาญ และชัย = ความชนะ, สิบแปดมงกุฏ = เสนาวานรสิบแปดตัว ซึ่งถือกำเนิดมาจากเทพยดา ร่วมจุติมาเกิดเป็นบริวารทหารของพระราม รวมความกับคำว่า ระบำเข้าด้วยแล้ว หมายถึง การพ้อนรำท่าทางของวานรเสนาสิบแปดมงกุฏ ที่แสดงถึงความกล้าหาญในการที่จะได้รับชัยชนะ

แคล้วว่องไวของบรรดาทหารวานรเหล่านั้น ในการที่จะยกกองทัพออกไปทำสงครามกับฝ่าย
ทศกัณฐ์

3. สาเหตุที่นำมาประกอบการแสดง

ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ มีที่มาและความมุ่งหมายเช่นเดียวกับระบำวีรชัย
เสนายักษ์ คือ "กรมศิลปากรได้ปรับปรุงทำร่าออกศึกของหมู่ลิง ในการแสดงโขนขึ้นไว้ให้เป็น
คู่กันกับวีรชัยยักษ์"² และได้กล่าวไว้แล้วว่า แต่เดิมมาในการแสดงตรวจพลของฝ่าย
พลับพลา นั้น จะให้วานรสิบแปดมงกุฏออกท่าทางประกอบเพลงที่เรียกว่า การออกกราวนอก
ต่อมาได้มีการประดิษฐ์ลักษณะการออกกราวอีกรูปแบบหนึ่ง แต่อยู่ในลักษณะของระบำ คือ
ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ นี้

ซึ่งผู้ดำริในการให้กำเนิดระบำชุดนี้ มีความมุ่งหมายที่จะให้มีการแสดงระบำชุดใหม่
เกิดขึ้นในการแสดงนาฏศิลป์ไทย โดยแยกออกมาเป็นระบำทางฝ่ายลิง, ระบำทางฝ่ายยักษ์ ฯลฯ
ต่อมาเมื่อเห็นว่าระบำที่สร้างขึ้นใหม่นี้มีความเหมาะสมพอดีกับการแสดงโขนในฉากยกทัพ จึงได้
มีการบรรจุเข้าไปแทนการออกกราวบ้างในบางครั้ง แล้วแต่ความเหมาะสมกับเวลาและงาน
แสดง นับเป็นการสร้างความอลังการณ์ให้กับการแสดงโขนได้อีกชุดหนึ่ง

และในบางครั้งที่ต้องการแสดงให้เห็นความพร้อม ความเข้มแข็งของพลทัพฝ่าย
พลับพลา ก็สามารถใช้ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏนี้แสดงได้ทันทีเลย เพราะลักษณะของท่าทาง
และขั้นตอนต่าง ๆ ในระบำได้ร้อยเรียงไว้อย่างสมบูรณ์แล้ว และมักใช้ในการแสดงสำหรับ
ชาวต่างชาติบ่อยครั้งด้วย

4. ดนตรีและทำนองเพลง

เพลงที่ใช้ในการบรรเลงประกอบการแสดงระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ คือ เพลง
กราวนอก และเพลงเชิด

เพลงกราวนอก ในการแสดงมักใช้เป็นเพลงสำหรับการตรวจพลของฝ่ายมนุษย์
และวานร เป็นเพลงสองชั้น มีจังหวะใกล้เคียงกับเพลงกราวในที่ใช้บรรเลงสำหรับฝ่ายยักษ์

² กรมศิลปากร, อธิบายเพลงแผ่นเสียงลงเพลย์ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
คิวพร, 2505), หน้า 14.

ความสั้น-ยาวของเพลงสามารถขยายหรือตัดทอนได้ตามความต้องการที่เหมาะสม จังหวะของเพลงฟังได้จากจังหวะกลองทัดที่ดีในจังหวะสม่ำเสมอ มีเสียงกลองดังนี้ ตุ่ม-ตุ้ม ตุ่ม-ตุ้ม, ต่อม-ต่อม ต่อม-ต่อม

เพลงเข็ด เป็นเพลงที่ใช้สำหรับบรรเลงประกอบกิจการเดินทางไป-มาในระยะไกล เพลงนี้มีการดำเนินไม้กลองเป็นจังหวะต่อเนื่องกัน การกำหนดจังหวะของเพลงในการปฏิบัติทำทางจึงต้องอาศัยการฟังไม้กลองที่ดีต่อเนื่องกันสี่ครั้ง ทั้งนี้ต้องสอดคล้องประสานกับท่วงทำนองหรือประโยคของเพลงด้วย

5. เครื่องแต่งกาย

วานรสิบแปดมงกุฏ มีสีกายและลักษณะของหัวโขนดังนี้

ตารางแสดงสีกายและหัวโขนของตัวระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ

ชื่อ	สีกาย	หัว	ปาก	ชาวเมือง
กุมิดัน	ทอง	โล้น	อ้า	ไม่ปรากฏ
โกมุท	บัวโรย	โล้น	อ้า	ซิดชิน
เกยูร	ม่วงแก่	โล้น	อ้า	ซิดชิน
เกสรทมาลา	เหลืองอ่อน (เลื่อมเหลือง)	โล้น	อ้า	ไม่ปรากฏ
ไชยามพวาน	เทา	โล้น	อ้า	ซิดชิน
นิลขัน	หงส์ดิน (สีอิฐแก่)	โล้น	อ้า	ชมพู
นิลปานัน	สัมฤทธิ์	โล้น	อ้า	ชมพู
นิลปาสัน	เลื่อมเหลือง	โล้น	อ้า	ชมพู
นิลราช	น้ำไหล (ฟ้าอ่อนเจือเขียว)	โล้น	อ้า	ชมพู
นิลเอก	ทองแดง	โล้น	อ้า	ชมพู
มายูร	ม่วงอ่อน	โล้น	อ้า	ไม่ปรากฏ

ชื่อ	สีกาย	หัว	ปาก	ชาวเมือง
มาลุนทเกสร	เมฆ (ม่วงครามอ่อน)	โล้น	อ้า	ชิตขิน
วิมลพานร	ดำ (มืด)	โล้น	หุบ	ชิตขิน
วิสันตราวี	แดงลิ้นจี่	โล้น	อ้า	ชมพู
ไวยบุตร	เมฆแก่ (ม่วงครามแก่)	โล้น	อ้า	ชิตขิน
สัตพลี	ขาว	โล้น	หุบ	ชิตขิน
สุรกานต์	เหลืองจำปา	โล้น	อ้า	ชิตขิน
สุรเสน	แดงชาด	โล้น	อ้า	ชิตขิน

เครื่องแต่งกายและเครื่องประดับของวานรสิบแปดมงกุฏนั้น จะแต่งเหมือนกัน ทั้ง 18 ตัว จะแตกต่างกันเฉพาะสีและลักษณะของหัวโขนเท่านั้น เครื่องแต่งกายและเครื่องประดับของวานรสิบแปดมงกุฏ คือ แต่งยื่นเครื่องลิง (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก)

7. ฉากและอุปกรณ์การแสดง

ระบำชุดนี้ไม่จำเป็นต้องอาศัยฉากประกอบการแสดง เพราะส่วนใหญ่แล้วการจัดทัพรวบรวมของการแสดงโขนบนเวทีโรงละครของกรมศิลปากร จะใช้พื้นที่โล่งด้วยสะดวกในการออกท่าทาง และการออกทัพ ๆ หนึ่งใช้ผู้แสดงจำนวนมาก และมีขั้นตอนการออกทัพของหลายฝ่าย จึงจำเป็นต้องใช้พื้นที่กว้าง ๆ ดังนั้นฉากสำหรับการแสดงชุดนี้จึงไม่เหมาะสมที่จะนำมาประกอบ

อุปกรณ์การแสดงที่สำคัญ คือ อาวุธของลิง หรือพระขรรค์ (มีลักษณะเฉพาะคือเป็นพระขรรค์อย่างสั้น ทำด้วยไม้) จะเหน็บไว้ที่เอวด้านซ้ายทุกตัววานร เมื่อถึงโอกาสที่จะใช้จึงหยิบออกมาถือ การถือพระขรรค์ของลิงปฏิบัติดังนี้ มือขวากำพระขรรค์ (ตรงด้ามจับ) ใช้นิ้วหัวแม่มือทาบทาไปกับความยาวของพระขรรค์ หักข้อมือ ตั้งพระขรรค์ขึ้น

8. ขั้นตอนการแสดง

ได้กล่าวมาแล้วว่า ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏนี้ใช้แสดงตอนออกราวยกทัพของลิง ดังนั้นจึงมีขั้นตอนการแสดงเช่นเดียวกับการออกราวนอก ดังที่นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้บรรยายไว้ดังนี้

‘ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ’ เริ่มต้นด้วยเพลงกราวนอก ถึง สิบแปดมงกุฏออกเดินตามท่าเดิม เพิ่มเติมขึ้นลอยและหกคะเมน พอ พญาวานรออกเปลี่ยนเป็น เพลงคูกุพาทย์ พญาวานรออกท่าตามเพลง แล้วเล่นตะโพนในจังหวะกราวนอก ถ้ามีตัวแม่ทัพก็ออกตอนนี้ แต่ถ้า ไม่มีก็ตัดไป เพลงเชิดพากันเข้าโรงด้วยการหกคะเมนตีลังกาพลิกเพลง ต่าง ๆ³

ในส่วนของการออกท่าทางในเพลงกราวนอก ของพวกวีรชัยสิบแปดมงกุฏ ใน ขั้นตอนที่กล่าวนี้หมายถึง ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏเมื่อจบกระบวนการแล้วก็ไม่มียุทธศาสตร์ใด นิ่งคอยให้ผู้แสดงอื่นทำบทบาทของตนเอง ในตอนท้ายถึงจะรับคำสั่ง แล้วจึงทำท่าทางใน เพลงเชิดพร้อมกันทั้งกองทัพ

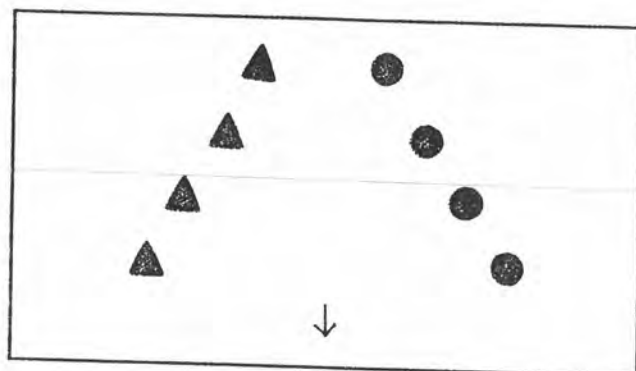
อีกส่วนหนึ่งของการแสดง คือ สุครีพรับคำสั่งจากพระรามให้ไปจัดพลเตรียมทัพ ก็ ไม่ต้องปฏิบัติตามขั้นตอนดังกล่าว คือ ให้แสดงระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏโดยเอกเทศในเพลง กราวนอก แล้วต่อยด้วยเพลงเชิดเลย ซึ่งในลักษณะเช่นนี้มีความหมายถึง การแสดงให้เห็นว่า กองทัพวานรมีความเข้มแข็ง และเกรียงไกรมาก เท่ากับเป็นการนำเสนอให้ผู้ชมเห็นท่าทางของ ระบำโดยเฉพาะ หลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการท่าทางแล้ว กองทัพก็จะเคลื่อนพลออกมาเลยไม่ต้อง มีการตรวจพลอีก

9. การจัดแถว

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงแถวของระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ จะมีอยู่หลากหลาย เช่นกัน ส่วนใหญ่การเคลื่อนที่มาจัดแถวใหม่ในรูปแบบต่าง ๆ จะปฏิบัติโดยการเก็บลักษณะของ การจัดแถวในระบำชุดนี้มีดังนี้

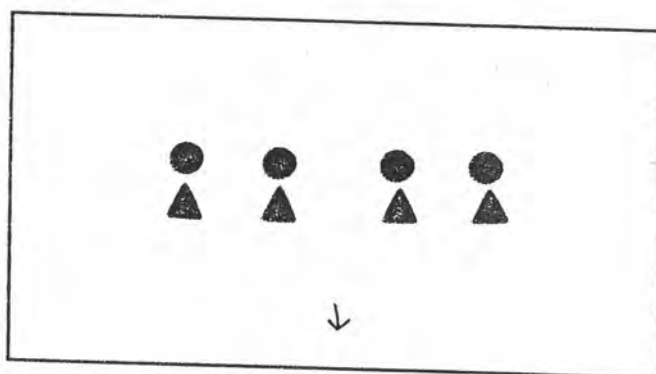
1. แถวปากพญิง ในเพลงกราวนอก ตอนผู้แสดงออกจากประตูฉาก จะจัดแถว ดังนี้

³ ธนิต อยู่โพธิ์, ไชย (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, 2511), หน้า 126.

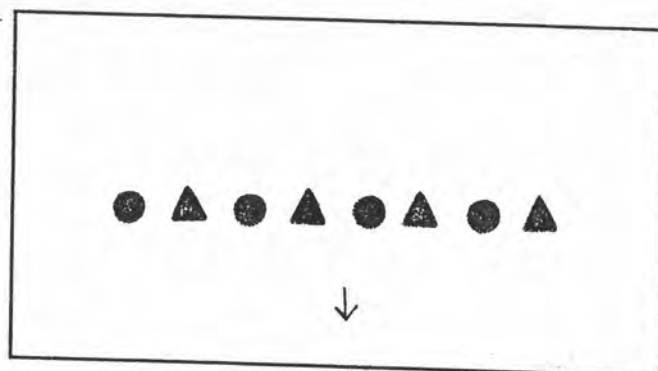
แสดงแถว (1) แถวปากพั้ง

2. แถวซ้อนรูปหน้ากระดาน 2 แถว จากแถวปากพั้งเคลื่อนที่ไปโดยแถวทางขวาจะไปซ้อนหลังแถวทางซ้าย ดังรูป

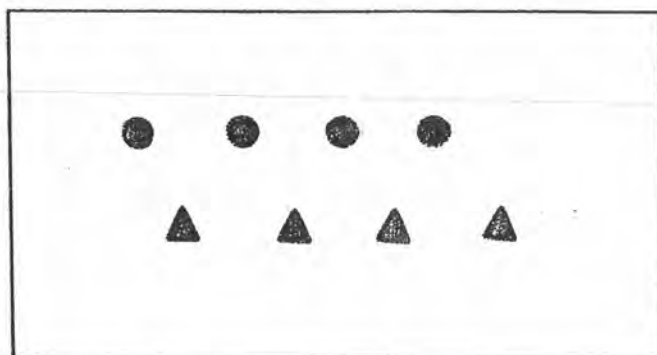
แสดงแถว (2) แถวซ้อนรูปหน้ากระดาน 2 แถว

3. แถวหน้ากระดานเรียงหนึ่ง ปฏิบัติโดยแถวขวา (●) เคลื่อนตัวขึ้นมาอยู่ทางขวามือของแถวซ้าย (▲) ดังรูป

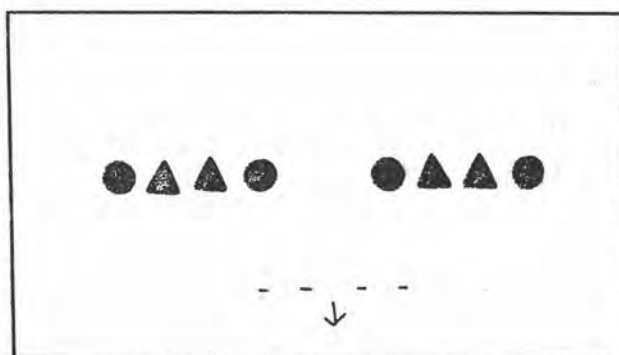
แสดงแถว (3) แถวหน้ากระดานเรียงหนึ่ง

4. แถวหน้ากระดานสองแถวสลับฟันปลา ปฏิบัติโดยแถวขวาและแถวซ้ายหมุนตัว เคลื่อนที่แยกออกจากกัน แถวขวาลงไปด้านหลัง แถวซ้ายขึ้นมาหน้า ดังรูป

แสดงแถว (4) แถวหน้ากระดานสองแถวสลับฟันปลา

5. แถวหน้ากระดานสามมุม จากแถว (4) เคลื่อนที่แยกออกไปเป็นกลุ่ม ๆ ละ 4 คน เพื่อปฏิบัติในท่าส่งตัวดีลังกาลอยตัว โดยให้แถวขวา () อยู่หน้าแถวซ้าย () ดังรูป

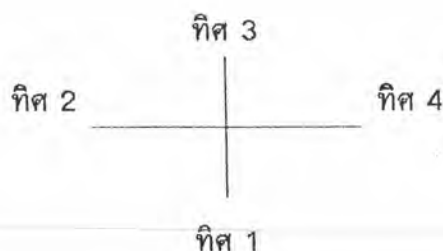

แสดงแถว (5) แถวหน้ากระดานสามมุม

10. ทิศทางของการเคลื่อนไหว

การเคลื่อนไหวท่าทางของระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ จะปรากฏอยู่ในทุกทิศทุกทาง ดังนั้นเพื่อความเข้าใจในลักษณะการเคลื่อนไหวไปในทิศทางต่าง ๆ จึงได้กำหนดไว้เฉพาะดังนี้

ทิศ 1	หมายถึง	ผู้แสดงหันเข้าหาผู้ชม (ออกหน้าเวที)
ทิศ 2	หมายถึง	ผู้แสดงหันไปทางซ้ายมือของผู้ชม
ทิศ 3	หมายถึง	ผู้แสดงหันหลังให้ผู้ชม (เข้าในเวที)
ทิศ 4	หมายถึง	ผู้แสดงหันไปทางขวามือของผู้ชม

แสดงการหันทิศทางต่าง ๆ ของผู้แสดง

นอกจากนี้ยังมี "คำเรียก" ที่แสดงความเกี่ยวข้องกับทิศทางด้วย เช่น หน้าอัด หน้าเสี้ยว หมุน เป็นต้น ลักษณะการใช้ทิศทางของการเคลื่อนไหวเหมือนกับระบำในการแสดง โขนของยักษ์

11. กระบวนการท่าทางของระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ

ลักษณะและความหมายที่ใช้ในการอธิบายท่าทาง เหมือนกับระบำในการแสดง โขนของยักษ์ มีต่างกันบ้างดังนี้

- จังหวะกราวนอก ได้แก่ จังหวะของกลองทัดที่ดีกำกับจังหวะเพลงกราวนอก การปฏิบัติจะตีสี่ครั้ง (จังหวะย่อย) นับเป็นหนึ่งจังหวะ โดยกระชั้นจังหวะที่หนึ่งและที่สอง เข้าด้วยกัน กับอีกกระชั้นจังหวะที่สามและที่สี่เข้าด้วยกัน จะได้ยินเสียงเป็น ตุ่ม-ตุ้ม ตุ่ม-ตุ้ม หรือ ต่อม-ต่อม ต่อม-ต่อม
- จังหวะใหญ่ หมายถึง เพลงเชิด

ตารางแสดงกระบวนการท่าทางของระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
1	หกดะเมน	ท่าท่าหกดะเมน ในท่า ต่าง ๆ กัน ดังนี้ 1. หกดะเมนหงายไป ข้างหลัง เรียกว่า "ตีลังกา หกม้วน" 2. หกดะเมนไปข้างหน้า เรียกว่า "อันธพาล" 3. หกดะเมนหมุนไป ข้าง ๆ เรียกว่า "พาสูริน" ออกจากประตูจากทั้งสองข้าง	-เพลงกราวนอก- จังหวัดนครปฐม ตามจังหวัดกราวนอก
2	กระโดด เก็บหน้าเสี้ยว	กระโดดด้วยเท้าขวา วางเท้าซ้ายเก็บในทิศ 2 โดย การขอยจุมูกเท้าขึ้น-ลงใน จังหวัดที่เร็ว และยกสันเท้า ขึ้นชิดกัน มือตั้งวงล่าง (กัน วงบริเวณหน้าขา) ลำตัวตั้ง ตรง หน้ามองทางซ้าย ศีรษะ เอียงขวา เปิดปลายคาง ตา มองไกล จัดแถว (1)	จังหวัดนครปฐม และปฏิบัติตามจังหวัด กราวนอก
3	กระโดด ยกเท้าซ้าย มือขวาจับ มือซ้ายตั้ง มือ	กระโดดยกเท้าซ้ายขึ้น หนีบน้อง ดัดปลายเท้าขึ้น เท้าขวาวางกับพื้นเป็นหลัก ย่อและแบะเข้าทั้งสอง พร้อม	จังหวัดนครปฐม และหนึ่งจังหวัดกราว นอก

วงล่าง = การตั้งมือ โดยให้นิ้วทั้งห้าเรียงชิดติดกัน มีนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ที่
เหยียดตรง นิ้วทั้งสามที่เหลืออเข้าหาฝ่ามือ ไล่ลำดับนิ้วกัน หักข้อมือเข้า (ด้านหลังมือ)

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
4	ยี่ด-กระทบ ลงท่า 4 (ลิง)	<p>ก้มยกมือทั้งสองขึ้นระดับ ทรวงอก มือขวาจับเข้าหา ลำตัว หักข้อมือ มือซ้าย ตั้งแบ มือ (ลักษณะเดียวกับการตั้ง มือของตัวพระ แต่ไม่ต้องดัน ปลายนิ้วให้งอนขึ้น) ก้น ศอก ทั้งสองข้าง (ยกศอก ขึ้น ไม่หุบศอกลง)</p> <p>ยี่ด เข้าขวาสุดเข้า กระทบวางเท้าซ้ายลงเต็ม เหลี่ยม เท้าขวาหลบเหลี่ยม หลบเข้าซ้าย เปิดสันเท้า น้ำหนักอยู่ทางเข้าซ้าย มือ ขวาจับม้วนออกไปตั้งวงบน (มือทำวงลิงอยู่ระดับศีรษะ งอข้อศอกเล็กน้อย) มือซ้าย พลิกลงมาหงายมือ งอข้อ ศอกข้างลำตัวระดับเอว หน้า มองทางซ้าย ศีรษะเอียงขวา</p>	<p>จังหวัดนครราชสีมา และหนึ่งจังหวัดกราว นอก</p>
5	ใช้ตัว 3 จังหวัด	<p>ปฏิบัติได้ตามขั้นตอน ดังนี้</p> <p>จังหวัดที่ 1 ใช้ตัว 2 ครั้ง โดยใช้ตัวมาด้านหลัง และใช้ ตัวไปด้านหน้า</p>	<p>จังหวัดนครราชสีมา และสามจังหวัดกราว นอก</p>

* ก้นศอก (เข้า) = การดันส่วนของข้อศอกหรือเข้าออกไป

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
6	ขั้น ลงท่าหย่อง* (หน้า เสี้ยว)	จังหวะที่ 2 ใช้ตัว 4 ครั้ง จังหวะที่ 3 ใช้ตัว 4 ครั้ง ปฏิบัติทำขึ้นได้ 3 ชั้น ตอน ดังนี้ 1. สูดเท้าขวา (ลากเท้า ติดพื้น) มาชิดเท้าซ้าย 2. ยกเท้าซ้ายขึ้น แล้ว วางไว้ที่เดิม 3. ยกเท้าขวาวางไว้ด้าน ข้าง ลบเหลี่ยม** เปิดสันเท้า ซ้ายเต็มเหลี่ยม มือขวาและซ้ายเข้าอก โดยหักข้อมือลงนิ้วทั้งห้าเรียง ชิดติดกัน ปลายนิ้วซ้ายต่อ กับข้อมือขวา หน้ามองทาง ซ้าย ศีรษะเอียงขวา	จังหวะดนตรีติด และหนึ่งจังหวะกราว นอก ชั้นตอนที่ 1 และ 2 ปฏิบัติในจังหวะกระชั้น (ขวา-ซ้าย, ขวา)
7	เหลี่ยม	สลัดหน้ามาตรง และสลัด กลับคืนมาทางซ้ายดังเดิม ใน จังหวะที่เร็วและแข็งแรง	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก
8	ยึด-ยุบ ขยับ เกา	ยึดเข้าทั้งสองขึ้นเล็กน้อย พร้อมขยับเท้าเปลี่ยนวางเท้า ขวาเต็มเหลี่ยม เท้าซ้ายลบ เหลี่ยม ใช้มือขวาเกา*** ใน	จังหวะดนตรีติดและ สองจังหวะกราวนอก

* หย่อง = การตั้งเหลี่ยม (ลิง) โดยมือทั้งสองเข้าอก

** ลบเหลี่ยม = การวางเหลี่ยมโดยหลบเข้าลงเล็กน้อย และเปิดสันเท้าขึ้น

*** มือขวาเกาส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายก็ได้ เช่น ศีรษะ คาง เอว ข้อมือ ไหล่ เป็นต้น ส่วนมือซ้ายจะให้เข้าอกหรือกันวง (ตั้งวงลิงกันเข้าบริเวณหน้าขา) ก็ได้

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
9	ขึ้นทางซ้าย ลงท่า "หย่องหน้าเสี้ยว"	ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายก็ได้ เช่น ศีรษะ คาง เอว ข้อมือ ไหล่ เป็นต้น ส่วนมือซ้ายต้องเข้าอก หรือตั้งวงล่างก็ได้ หน้ามองทางซ้าย ระหว่างที่เกา พลิกเข้าทั้งสองมาด้านหน้า ปฏิบัติทำขึ้นทางซ้าย (ขวา-ซ้าย, ขวา) ลงท่า "หย่องหน้าเสี้ยว" เช่นเดียวกับลำดับที่ 6	จังหวัดนครราชสีมาและ หนึ่งจังหวัดจันทบุรี
10	เหลียว	สลัดหน้ามาตรง แล้วสลัดกลับไปทางซ้ายดั้งเดิม	จังหวัดนครราชสีมาและ หนึ่งจังหวัดจันทบุรี
11	กระโดดหมุนตัว ยก เท้า	กระโดดด้วยเท้าซ้าย หมุนตัวทางขวา ยกเท้าขวาขึ้นหนีบร่อง หันทิศ 3 มือ	
12	ยัด-กระทบ วางเก็บ	ยัดเข้าซ้ายสุดเข้า กระทบวางเท้าเก็บ เข้าหาคู่ตัวเอง จัดแถว (2)	จังหวัดนครราชสีมา และสองจังหวัดจันทบุรี นอก
13	กระโดดยกเท้าขวา	กระโดดด้วยเท้าซ้าย ยกเท้าขวา มืออยู่ในลักษณะเดิม	จังหวัดนครราชสีมา และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี นอก
14	ดีลังกาหม้วน ลงครึ่ง หย่อง	ดีลังกาไปทางซ้าย ดีลังกาไปทางขวา แล้วลงท่า "ครึ่งหย่อง" โดยเท้าขวาวางเต็มเหลี่ยม เท้าซ้ายลงเหลี่ยม มือซ้ายกัน วง มือขวาหงายมือจับอาวุธ	จังหวัดนครราชสีมา และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี นอก
15	กระโดด วาง เหลี่ยม รับลอย 1	กระโดดด้วยเท้าขวา ยก เท้าซ้าย วางเต็มเหลี่ยม มือ	จังหวัดนครราชสีมา และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
		ซ้ายจับสะเอวขวาของตัวที่ขึ้น ลอย มือซ้ายถืออาวุธตั้งวง บน หันหลังออกเวที	นอก
16	กระโดด ขึ้นลอย 1 หมุนตัว ลงนั่งขยับ ท่ารบ	กระโดดด้วยเท้าขวา ยก เท้าซ้ายวางที่โคนขาซ้ายของ ตัวที่เป็นฐาน ดันตัวส่งขึ้นไป ยืนด้วยเท้าซ้าย มือขวาทำท่า เงี้ยว มือซ้ายจับอาวุธตัวฐาน ลงจากลอย 1 หมุนตัว ทางขวามาทิศ 1 ม้วนหน้า** ไปนั่งยกกันตั้งเข้าขวา หน้า มองทางขวา มือทั้งสองขยับ ท่ารบ	นอก จังหวัดนครศรีธรรม และหนึ่งจังหวัดกราว นอก จัดแถว (3)
17	หมุนตัว เท้าขวาลง เหลี่ยม ขยับท่ารบ ขยับนั่งตั้งเข้า เงี้ยว ป้องมือ	ออกจากลอย 1 หมุนตัว ทางซ้าย กระโดดด้วยเท้า ซ้าย วางเท้าขวาเต็มเหลี่ยม เท้าซ้ายหลบเหลี่ยม มือทั้งสอง ขยับท่ารบ หน้ามองทางขวา วางเข้าขวา ตั้งเข้าซ้าย หันมามองทางซ้าย มือทำเงี้ยว ป้องมือ หน้ามองซึ่งกันและ กัน	จังหวัดนครศรีธรรม และหนึ่งจังหวัดกราวนอก

ขึ้น-ลง

* ขยับท่ารบ = มือขวาถืออาวุธ มือซ้ายตั้งมือ นิ้วทั้งห้าเรียงชิดติดกัน แล้วขยับ

** ม้วนหน้า = การม้วนตัวไปข้างหน้า

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือทฤษฎีศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
18	ขยับเหยียบเข้า เงื้อมมือ เหยียบเข้า เงื้อม มือ นั่งตั้งเข้า เงื้อม มือ	ขยับเท้าขวา ยกเท้าซ้าย ขึ้นเหยียบบนเท้าซ้ายของตัว นั่ง ย่อเข้าขวาที่ยืน มือทำท่า เงื้อมมือ แล้วมองทางขวา ทันที ปฏิบัติท่ามองทางขวา 1 ครั้ง คือ เอียงไปหูลงด้านขวา แล้วกลับมาในลักษณะเดิม ปฏิบัติสลับกับลำดับที่ 17 แล้วมองทางซ้าย 1 ครั้ง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดราชบุรี
19	ขยับยกเท้าซ้าย มือเงื้อม ระดับเอว	ขยับวางเท้าขวา หมุนตัว ทางขวามาทิศ 1 ยกเท้าซ้าย หันหน้าเข้าหากัน ขยับลุกขึ้น หมุนตัวทาง ขวามาทิศ 3 ยกเท้าซ้าย มือ ขวาลดมือเงื้อมมาอยู่ระดับเอว มือซ้ายเข้าอก	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดราชบุรี
20	ยัด-กระทบ ดีสองที	ยัดเข้าขวาขึ้นสุดเข้า กระทบลงเท้าซ้ายวางเต็ม เหลี่ยม เท้าขวาลบเหลี่ยม พลิกข้อมือใช้อาวุธตีกันสอง ครั้ง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดราชบุรี

* เงื้อมมือ = มือขวาคว่ำมือถืออาวุธ หักข้อมืออยู่เหนือศีรษะด้านหน้า มือซ้าย
แบมือ แพนมือขวาให้ฝ่ามืออยู่บนสันมือขวา

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
21	กระโดดหมุนตัว วาง เท้าเก็บ	กระโดดหมุนตัวทางขวา มาทิศ 2 วางเท้าขวาเก็บ จัด แถว (1)	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ สามจังหวัดภาคใต้
22	กระโดด ลงวง (หน้า เสี้ยว)	มีขั้นตอนปฏิบัติ 2 ขั้นตอน คือ 1. กระโดดยกเท้าขวาขึ้น หนีบน่อง มือทั้งสองจับหาง อยู่บริเวณหน้าขา 2. คลายมือออกแล้วม้วน กลับมาตั้งวง พร้อมกับวาง เท้าขวาเต็มเหลี่ยม เท้าซ้าย เต็มเหลี่ยม มือกันเข้า หน้า มองทางซ้าย	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดภาคใต้
23	กระแทบกลับ	มีขั้นตอนการปฏิบัติ 3 ขั้นตอน คือ 1. ยกเท้าขวาขึ้น กระแทบ 1 ครั้ง พร้อมกับมือทั้งสองจับ คว่ำบริเวณหน้าขา ลำตัวตั้ง ตรง หน้ามองทางซ้าย 2. ยกเท้าซ้ายขึ้น แล้ว วางลงที่เดิม พร้อมกับแบมือ ที่จับออก หงายฝ่ามือไปด้าน หน้า 3. ยกเท้าขวาขึ้นหนีบ น่อง แล้ววางไปด้านขวาของ ลำตัว เหนียงประมาณ 45 องศา พร้อมกับม้วนมือกลับ เข้าหากัน ตั้งมือบริเวณหน้า	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดภาคใต้ จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดภาคใต้

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
24	เก็บหน้าอัด	ขา พร้อมกับสลัดใบหน้ากลับ มาทางขวาให้ตรงกับแนวเข้า ขวา เปิดปลายคาง ตามอง ไกล หมุนตัวทางขวามาทิศ 1 เก็บ จัดแถว (4)	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ สามจังหวัดภาคใต้
25	กระโดดยกเท้าขวา มือ จับคว่ำ	กระโดดยกเท้าขวา มือทั้ง สองจับคว่ำอยู่ระดับเอว	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดภาคใต้
26	ยัด-กระทบ ลงวง (หน้าอัด)	ยัดเข้าซ้ายขึ้น สุดเข้า กระทบลงเหลี่ยม ยกมือขึ้น ปล่อยจับ แล้วพลิกกลับลงมา ตั้งมือกันวงบริเวณหน้าขา หน้ามองตรง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดภาคใต้
27	ตะลิกตีก หมุนตัว มือ ทำท่า "แมลงฤทธิ์"	ปฏิบัติตะลิกตีก (กระทบ เท้าขวาและซ้ายสลับกัน 2 ครั้ง ยกเท้าขวา) กระโดด หมุนตัวทางขวามาทิศ 4 ยก เท้าขวาหนีบเอว พร้อมกับ หงายมือขวาพลิกมาตั้งวงล่าง กันเข้า ส่วนมือซ้ายจับสอด ขึ้นไปตั้งหงายมือ งอข้อศอก ระดับศีรษะ หน้ามองทางขวา	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดภาคใต้
28	ยัดกระทบ นั่งตั้ง เข้า แหงอาวุธ	ยัดกระทบ นั่งตั้งเข้าขวา เข้าซ้ายวางกับพื้น ส่งเท้า ซ้ายไปด้านหลังตนเอง และ ตั้งเท้าขึ้นในจังหวัดที่เท้าขวา วางกับพื้น มือขวาที่ตั้งวงให้ เหยียด แหงไปด้านหลัง ลักษณะแขนตั้ง มือซ้าย ลักษณะเดิม	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดภาคใต้

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
29	ยึดกระบะ ลง เหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย แกงอาวุธ	ยึดกระบะ ทำขวาววาง เต็มเหลี่ยม ทำซ้ายลบ เหลี่ยม เปิดสันเท้า นำหนัก อยู่เข้าขวา แหงมือขวาไป ด้านหน้า แขนตั้ง มือซ้ายคง เดิม	
30	ใช้ตัว 3 จังหวะ	ปฏิบัติทำใช้ตัว 3 จังหวะ	จังหวะดนตรีติดและ สามจังหวะกราวนอก
30	ขยับ นั่งตั้งเข้าซ้าย มือเง้ออาวุธ	ขยับ เปลี่ยนนั่งตั้งเข้า ซ้าย ยกกันขึ้น มือขวาถือ อาวุธเง้อระดับแง่ศีรษะ หัก ข้อมือเข้าหาตัว งอข้อศอก มือซ้ายกำนวง	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก
31	ขยับ เหยียบเข้า เง้ออาวุธ	ขยับทำหมุนตัวทางขวา มาทิศ 2 ยกเท้าซ้ายวางบน เข้าขวา มือขวาถืออาวุธ เง้อ มือซ้ายกำนวง แล้วปฏิบัติยกคอด้าน ขวา 1 ครั้ง (กอดศีรษะลงทาง ด้านขวา และกลับมาลักษณะ เดิมทันที)	
31	ลุกขึ้นยืน ขยับยก เท้าขวา ลงวงหน้า เสี้ยว ขยับยกเท้าซ้าย หมุนตัวทางซ้าย ลงวง หน้าเสี้ยว	ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 22 ลงวงหน้าเสี้ยว	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก
32	ตะลิกตีก หมุนตัว 2 ครั้ง	1. ยกเท้าขวาวขึ้นกระที่บ ห่างจากเท้าซ้ายเล็กน้อย	จังหวะดนตรีติดและ สองจังหวะกราวนอก

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
33	กระโดดยกเท้าซ้าย	<p>แล้วกระต๊อบเท้าซ้ายพร้อมกับกระโดดหมุนตัวทางขวามาทิศ 2 วางเท้าขวาพร้อมกับมือปฏิบัติทำลงวง</p> <p>2. ยกเท้าขวาขึ้นกระต๊อบห่างจากเท้าซ้ายเล็กน้อยแล้วกระต๊อบเท้าซ้ายพร้อมกับกระโดดหมุนตัวทางซ้ายมาทิศ 4 วางเท้าซ้ายพร้อมกับมือปฏิบัติทำลงวง</p> <p>1. ปฏิบัติเช่นเดียวกันแต่หมุนตัวทางขวามาทิศ 2 วางเท้าซ้าย</p> <p>2. ปฏิบัติเช่นเดียวกันแต่หมุนตัวทางซ้ายมาทิศ 4 วางเท้าขวา</p> <p>กระโดดยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบร่อง เท้าขวาวางกับพื้นย่อและกันเข้าออก พร้อมกับสลัดหน้ามองทางซ้าย มือซ้ายเข้าออก มือขวากันวง</p>	จังหวัดนครศรีธรรมราชและหนึ่งจังหวัดกราวนอก
34	ยี่ด-กระทบ เก็บหน้าเสี้ยว	ยี่ด-กระทบ เก็บจัดแถว (5) หมุนมาทิศ 2 หน้ามองทางซ้าย	จังหวัดนครศรีธรรมราชและสามจังหวัดกราวนอก
35	กระต๊อบกลับคว่ำหลัง	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 22 กระโดด ลงวง (หน้าเสี้ยว)	จังหวัดนครศรีธรรมราชและหนึ่งจังหวัดกราวนอก
		ปฏิบัติได้ 3 ชั้นตอนดั่งนี้	จังหวัดนครศรีธรรมราชและหนึ่งจังหวัดกราว

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
36	เก็บอาวุธ	<p>1. ยกเท้าขวาขึ้นกระที่บ 1 ครั้ง พร้อมกับจับคว่ำมือที่หน้าขา ลำตัวตั้งตรง หน้ามองทางซ้าย</p> <p>2. ยกเท้าซ้ายขึ้นกระที่บ 1 ครั้ง พร้อมกับตั้งมือซ้ายคว่ำมือ มือขวาถืออาวุธคว่ำมือ ลำตัวและใบหน้าคงเดิม</p> <p>3. ยกเท้าขวาขึ้นและวางไปด้านหลัง วางเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย เปิดสันเท้าพร้อมกับมือขวาคว่ำไปที่พื้นด้านในของเข่าขวา มือซ้ายเข้าอก โนม์ลำตัวลงและใบหน้ามองทางซ้ายเช่นเดิม แล้วเก็บอาวุธเหนือไว้ที่เอวด้านซ้าย ลงคว่ำหลัง</p> <p>ในลักษณะเดิม เก็บอาวุธโดยเหนืออาวุธไว้ที่เอวด้านซ้าย</p>	นอก จิ้งหะดนตรีติดและ สองจิ้งหะกราวนอก
37	คว่ำ (มือขวา)	คว่ำมือขวาลงที่พื้นด้านในเข่าขวา พร้อมกับนำมือซ้ายเข้าอก หน้ามองด้านซ้าย	จิ้งหะดนตรีติดและ หนึ่งจิ้งหะกราวนอก
38	หกคะเมนไปด้านหลัง	<p>หมุนตัวทางขวามาทิศ 1 ยืนหงายหลังเอามือยันพื้น ถีบส่งตัวให้หกคะเมนไปด้านหลัง</p> <p>*แต่เดิมต้องหมุนตัวมาแล้วหงายตัวไปด้านหลังแล้วฉีกขาตรง แต่ในปัจจุบันไม่มี</p>	จิ้งหะดนตรีติดและ สามจิ้งหะกราวนอก

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
39	ลงนั่งงอเข่า	ผู้แสดงที่สามารถฝึกขาให้ตรง ได้ จึงเปลี่ยนเป็นท่า หกคะเมนไปด้านหลังแทน ใช้มือขวาทำพื้น โยน ตัวลงนั่ง งอเข่าทั้งสองข้าง โดยตั้งเข่าหักข้อเท้า วางด้วย สันเท้า วางมือห้อยบนเข่า	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวอนอก
40	คว่ำข้าง มอง	สะตั้งตัวขึ้น พร้อมกับ คว่ำมือขวาไปข้างลำตัว ให้ นิ้วเรียงชิดติดกัน ปลายนิ้ว จรดพื้น มือซ้ายคงเดิม หลังจากท่าท่าคว่ำข้าง แล้ว ก็ปฏิบัติมองทันทีโดยกด คอและใบหูลงทางขวา แล้ว กลับมาในลักษณะเดิม ใน จังหวัดที่รวดเร็วและแข็งแรง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวอนอก
41	นั่งจับหมัด (หาหมัด, ไล่จับหมัด, จับหมัดได้, ขยี้หมัด, เข็ม)	ก้มมองหน้าข้างด้านขวา พร้อมกับใช้นิ้วมือขวา (นิ้วชี้ และนิ้วกลาง ส่วนนิ้วอื่น ๆ งอเก็บไว้) แหวกไปที่ หน้าข้างขวา แหวกทางขวา เฉียงศีรษะทางซ้าย และใช้นิ้วมือซ้ายแหวก ต่อไปที่หน้าข้างขวา แหวก ทางซ้าย เฉียงศีรษะทางขวา ปฏิบัติติดต่อกัน 5 ครั้ง (หาหมัด) แล้วใช้นิ้วมือทั้งสองวาง ไล่สลับกัน (กริยาไล่จับหมัด)	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ สองจังหวัดกรวอนอก

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
42	นั่งตั้งเข่า-เกาคาง แล้ว กระโดด หย่องหน้าอัด	<p>ปฏิบัติ 4 ครั้ง ในครั้งที่ 10 จับหมัดได้ ด้วยมือซ้าย บริเวณข้อเท้า ขวา ระหว่างที่ปฏิบัติให้ก้มลำ ตัวตามลงไปด้วย</p> <p>เมื่อจับหมัดได้แล้ว มือ ซ้ายวางบนเข่าซ้าย หักข้อมือ เข้าหาลำตัว มือขวาวางห้อย มือไว้ที่เข่าขวา</p> <p>ขยี้หมัด ก้มลงมองมือ นำ ฝ่ามือขวาและซ้ายมาประกบ กัน แล้วถูมือพร้อมกับก้มลง ดมตัวหมัดที่อยู่ในมือ</p> <p>เหม็น สะบัดหน้าไปทางซ้าย หยุดถูมือ ก้มลงดมอีกครั้ง สะบัดมือออกไปด้านหน้า อย่างรวดเร็ว พร้อมกับสะบัดไป ทางขวา แล้วม้วนตัวกลับ หลัง</p> <p>นั่งตั้งเข่าซ้าย ยกกันขึ้น มือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งมือ เกาคาง หน้ามองทางขวา</p> <p>แล้วปฏิบัติขั้นต่อไปใน ทันที โดยกระโดดขึ้นด้วยเท้า ขวา วางเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา เปิดสันเท้า มือทั้งสองเข้าอก มือขวาต่อ กับปลายนิ้วมือซ้าย หน้ามอง ตรง</p>	จิ้งหะดนตรีติดและ หนึ่งจิ้งหะกราวนอก

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
43	นั่งตั้งเข่า จับมือ เหยียบเข่า จับ มือ	ขยับเท้าขวา หมุนตัวทาง ขวาลงนั่งยกกัน ตั้งเข่าซ้าย มือ จับประสานนิ้วมือ แขนซ้าย เหยียดตั้ง แขนขวางอ มืออยู่ระ ดับอกของทั้งคู่ ถอนเท้าขวา ยกเท้าซ้ายขึ้น เหยียบเข่าซ้าย จับมือประสาน โน้มเข้าหากัน หน้ามองกัน	จังหวัดนครศรีธรรม และหนึ่งจังหวัดกราว นอก คู่ทางขวา หันทิศ 1 หันทิศ 3 คู่ทางซ้าย หันทิศ 3 หันทิศ 1
44	หกคะเมนหลัง ลอย ตัวกลางอากาศ ขยับเท้า ลงครึ่งหย่อง	ลุกขึ้นยืน วางเท้าขวามบน มือของ แล้วถีบส่งตัวขึ้นไป หกคะเมนหลัง กลางอากาศ ขยับเท้าขวาวางเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมซ้าย ประสานมือวางบน เข่าขวา แล้วออกแรงช่วยส่ง ให้หกคะเมนหลัง กลางอากาศ หลังจากหกคะเมนแล้วจึง ปฏิบัติดังนี้ ขยับเท้าขวาวางเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย เปิดส้นเท้า มือ ขวาเข้าอก มือซ้ายก้นวง หน้า มองกัน	จังหวัดนครศรีธรรม และหนึ่งจังหวัดกราว นอก คู่ทางขวา หกคะเมนหลังมา ทางซ้าย แล้วลงครึ่ง หย่องหันทางทิศ 2 ขยับลงครึ่งหย่อง หันทิศ 4 คู่ทางซ้าย หกคะเมนหลังมา ทางขวา แล้วลงครึ่ง หย่อง หันทางทิศ 2 ลงครึ่งหย่องทิศ 4
45	กระโดดหมุนตัว ลง ครึ่งหย่อง	กระโดดหมุนตัวทางซ้าย มาทิศ 3 วางเท้าขวาตามด้วย เท้าซ้ายวางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมขวา มือซ้ายเข้าอก มือ ขวาก้นวง กระโดดหมุนตัวทางซ้ายมา	จังหวัดนครศรีธรรม และ หนึ่งจังหวัดกราวนอก จัดแถว (4)

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
46	กระโดด ยกเท้า ขวาถีบเข้า	ทิศ 1 วางเท้าขวา ตามด้วย เท้าซ้าย วางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมขวา มือซ้ายเข้าอก มือ ขวากันวง อยู่ในลักษณะเดิม กระโดดด้วยเท้าซ้าย ยก เท้าขวา วางตะไกวที่เข้าของ มือยังคงลักษณะเดิม	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก
47	ล้มลง หมุนกลับ ตัวนั่งตั้งเข้า แล้ว หกคะเมนลงท่าครึ่ง หย่อง กระโดดตาม นั่ง ตั้งเข้า แล้วไขว้มือ จับสังหกคะเมน ลง ท่าครึ่งหย่อง	ล้มลงไป ในลักษณะคล้ายนั่ง พับเพียบด้านซ้าย แล้วหมุนตัว กลับทางซ้าย ในลักษณะนั่งตั้ง เข้าขวา มือแตะพื้น แล้วลุกขึ้น กระโดดยกเท้า ซ้าย มือซ้ายเข้าอก มือขวากันวง พร้อมกับหกคะเมนท่า "พาสูริน" ไปทางซ้าย วางเท้าลงท่าครึ่ง หย่อง กระโดดตามไปทางซ้าย ด้านหลังของ นั่งตั้งเข้าขวา มือไขว้จับที่เอวของ ลุกขึ้น ช่วยจับเอวของ เหวี่ยงไปทางซ้าย กระโดดวาง เท้าลงท่าครึ่งหย่อง	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก
48	กระโดด จับกัก (ทาง ซ้าย)	กระโดด วางเท้าขวาเต็ม เหลี่ยม เท้าซ้ายลบเหลี่ยม กระโดดหมุนตัวทางขวามา ทิศ 3 วางเท้าขวาเต็มเหลี่ยม เท้าซ้ายลบเหลี่ยม มือทั้งสองจับกันอยู่ระดับ	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
49	กระโดด จับกัด (ทาง ขวา)	อก ก้มหน้า (แสดงอาการกัด แขนของกันและกัน) กระโดด หมุนตัวทางซ้าย สลับหน้ากัน เท้าซ้ายวางเต็ม เหลี่ยม เท้าขวาหลบเหลี่ยม มือ และไบหน้าปฏิบัติลักษณะเดิม (● หน้าที่ 3, ▲ หน้ ที่ 1)	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก
50	ขึ้นลอยมัจฉานุ	ขยับเท้าขวาหมุนตัวด้าน ซ้าย ตั้งเหลี่ยมอัด มือขวาตั้งมือ หงาย ทำศอกเป็นมุมฉากเสมอ ไหล่ มือซ้ายจับเอวด้านขวาของ ตัวขึ้นลอย หน้ามองกัน หมุนตัวด้านซ้าย ไขขาไขว้ ไว้ที่เอวตัวฐาน เท้าซ้ายเกี่ยว บริเวณหน้าขา แล้วถีบเท้าขวา ขึ้นเหยียบบริเวณต้นขาของตัว ฐาน พร้อมกับมือขวาตั้งมือหงาย ทำศอกเป็นมุมฉากเสมอไหล่ มือ ซ้ายก้นวง	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก
51	ลงลอย เก็บหน้าอัด	กระโดดหมุนตัวทางขวามา ทิศ 1 วางเท้าเก็บ หน้ามองตรง จัดแถว (1)	จังหวะดนตรีติดและ สามจังหวะกราวนอก
52	กระโดด ยกเท้าซ้าย	กระโดดยกเท้าซ้ายขึ้น หนีบน่อง มือทั้งสองจับคว่ำมือ ระดับเอว หน้ามองตรง	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก
53	ยี่ด-กระทบ ลงวง (หน้าอัด)	ยี่ดเข้าขวาสุดเข้า กระทบ วางเต็มเหลี่ยม คลายมือหงาย ออกแล้วพลิกขึ้นมาตั้งมือก้นวง	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกราวนอก

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือหาญศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
54	กระเทียบ ลงฉะ	<p>ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ยกเท้าขวาขึ้น กระเทียบ พร้อมกับหงายมือขวาออกข้าง ลำตัว งอข้อศอก ตามองมือขวา 2. ยกเท้าซ้ายขึ้นกระเทียบ พร้อมกับจับสอดมือซ้ายขึ้น ตามองมือซ้าย 3. ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง แล้ววางเต็มเหลี่ยม มือขวาม้วน กลับมามองล่าง มือซ้ายส่งขึ้น ตั้งมือหงาย (สูง) ทำศอกเป็น มุมฉาก เสมอไหล่ พร้อมสลัด หน้ามวด้านขวา ดาฆ่าเลื่องมอง มือขวา น้ำหนักอยู่เข้าขวา 	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ นอก</p>
55	เต็นฉะใหญ่	<ol style="list-style-type: none"> 1. โนมัดัวไปทางขวา ไข มือขวาปาดเข้า แล้วยกมือขึ้นไป หงายมือ (สูง) พร้อมกับกระเทียบ เท้าขวา 1 ครั้ง ยกเท้าซ้ายขึ้น หนีบน่อง มือซ้ายลดมือผ่านหน้า ลงมามองล่าง หน้ามองมือซ้าย นับเป็น 1 2. ปฏิบัติตรงข้ามกับขั้น ตอนที่ 1 โดยทุกครั้งมือผ่าน สวนกันด้านหน้า <p>แล้วปฏิบัติต่อไปจนครบ 5 ครั้ง โดยนับทุกครั้งที่กระเทียบเท้า ขวาลง</p>	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราช และสามจังหวัดกระบี่ นอก</p>

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
56	กระทืบพันหงายมือ	<p>ปฏิบัติได้ 3 ขั้นตอนดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ยกเท้าขวากระทืบไปด้านหน้า พร้อมกับหงายมือขวา ระดับเอว 2. ยกเท้าซ้ายวางก้าวหน้า พร้อมกับจับสอคมือขึ้น 3. ยกเท้าขวาส่งไปด้านหน้า หงายข้อเท้าขึ้น หักข้อเท้าขึ้น มือขวาม้วนกลับมาตั้งมือวางบนเข่าขวา มือซ้ายยกขึ้นไปหงายมือ (สูง) 	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกรวายนอก</p>
57	กระตุก หมุน-ยกเท้า ซ้าย	<p>กระตุกเท้าขวาเข้าหาตัวหนีบน่อง หมุนตัวทางขวามาทิศ 2 ใช้มือขวาปาดเข่าขวา วางเท้าขวา ยกเท้าซ้าย มือขวาพลิกหงายมือ แขนตั้ง มือซ้ายพลิกตั้งวางบน หน้ามองมือซ้าย</p>	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกรวายนอก</p>
58	ยี่ด-กระทบ ลงท่า เข็ด	<p>ยี่ดกระทบ วางเท้าซ้ายลงเต็มเหลี่ยม มือขวายกขึ้นตั้งมือหงาย (สูง) มือซ้ายลดลงมาตั้งมือ แขนตั้ง เสมอไหล่ หน้ามองมือซ้าย</p>	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกรวายนอก</p>
59	ยี่ด-ยุบ	<p>ยี่ดเข้าทั้งสองสูกเข้า แล้วยุบลง</p>	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกรวายนอก</p>
60	หมุนตัว ยกเท้าขวา	<p>หมุนตัวทางซ้ายมาทิศ 4 แล้วยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง หน้ามองมือซ้าย</p>	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกรวายนอก</p>

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
61	ยึดกระทบ มือท่าท่า ปีกกา	ยึดเข้าซ้ายสุดเข้า กระทบ ยืนในลักษณะเดิม พร้อมกับลด	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวอนอก
62	เหลียว 4 ครั้ง	มือทั้งสองอยู่ระดับเอว มือขวา ตั้งมือหงาย มือซ้ายตั้งมือคว่ำ งอข้อศอก หน้ามองทางขวา ปฏิบัติได้ดังนี้ 1. สลัดหน้าไปทางขวา เอียงศีรษะทางซ้าย 2. สลัดหน้ากลับมาตรง 3. ก้มหน้ามองพื้น 4. เงยหน้าขึ้นมองตรง ขั้นตอนที่ 3 และ 4 ปฏิบัติ กระชั้นเร็วขึ้น	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวอนอก
63	ยึด-กระทบ	ยึดเข้าซ้ายสุดเข้า กระทบ ยืนในลักษณะเดิม ลดมือทั้งสอง ลงมาเข้าอก	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวอนอก
64	ยกเท้า เกาคาง แล้ว วางเท้า	เท้ายืนในลักษณะเดิม มือ ขวาเข้าอก มือซ้ายแบมือเกาคาง โดยให้นิ้วทั้งห้าเรียงชิดติดกัน หักข้อมือหงายขึ้น ก้นศอกเสมอ ไหล่ หน้ามองทางขวา ขณะที่เกาคาง ให้โน้มตัวลง มาด้านหน้า พร้อมกับวางเท้า ขวาลงเต็มเหลี่ยม เท้าซ้ายลง เหลี่ยม ให้นำหน้าอกอยู่เข้าขวา ลด มือทั้งสอง นำมาแตะบนเข้า โดย มือขวาทับมือซ้าย	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวอนอก
65	ชู	ในลักษณะเดิม โน้มตัวไป ด้านหน้า พร้อมกับงอข้อศอกทั้ง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวอนอก

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
66	กระโดด ลงวง (หน้า อัด)	สอง แล้วยกลำตัวขึ้นโดยเร็ว ลำ ตัว ไบหน้า อยู่ในลักษณะเดิม กระโดดยกเท้าซ้ายวางชิด เท้าขวา ยกเท้าขวาขึ้น มือทั้ง สองจับคว่ำระดับเอว แล้ววาง เท้าขวาลงเต็มเหลี่ยม คลายมือ ตั้งวง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวาทนอก
67	กระทับพื้นหงายมือ	ปฏิบัติท่าทางเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 55	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกรวาท นอก
68	กระตุก หมุน-ยกเท้า ซ้าย	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 56	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกรวาทนอก
69	ยี่ด-กระทบ ลงท่า เชิด	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 57	-เพลงเชิด- จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดใหญ่
70	กระซอกตัว 8 ครั้ง	ปฏิบัติได้ดังนี้ 1. กระซอกตัวมาด้านหลัง พร้อมกับสลัดหน้ามาตรง 2. กระซอกตัวไปด้านหน้า พร้อมกับสลัดหน้ามาทางซ้าย 3. กระซอกตัวมาด้านหลัง พร้อมกับก้มหน้า 4. กระซอกตัวไปด้านหน้า พร้อมกับเงยหน้า ขั้นตอนที่ 3 และ 4 ปฏิบัติ ในจังหวัดกระชั้น แล้วปฏิบัติเช่นนี้อีกหนึ่ง เที่ยว	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ สองจังหวัดใหญ่

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
71	ขึ้นทางซ้าย	ปฏิบัติท่าขึ้น (ขวา-ซ้าย, ขวา) เท้าซ้ายวางเต็มเหลี่ยม เท้าขวาหลบเหลี่ยม	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดใหญ่
72	เหลี่ยม	สลัดใบหน้ามาตรง และ สลัดกลับไปทางซ้ายดั้งเดิม ใน จังหวัดที่รวดเร็ว	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดใหญ่
73	กระโดด ลงวง (หน้า เหลี่ยม)	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 22	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดใหญ่
74	กระแทบกลับ	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 23	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดใหญ่
75	หมุนตัว หกคะเมน	หมุนตัวทางขวา แล้วท่าท่า หกคะเมน แล้วจึงหายเข้าไปใน ประตูฉาก	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ ปฏิบัติตามจังหวัดใหญ่

การใช้ท่าต่าง ๆ ในระบำวีรชัยสิบบแปดมงกุฏ

ในระบำวีรชัยสิบบแปดมงกุฏ จะใช้ท่าทางตามแบบนาฏยศิลป์โขน (ลิง) ซึ่งพอจะแยกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. ลักษณะที่เป็นชื่อเรียกโดยเฉพาะ (ดูท่าทำได้ในภาคผนวก ข)

ชื่อท่า	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ
กระซอกตัว 8 ครั้ง	1
กระทืบกลับคว่าหลัง	1
ขู่	1
ขยับท่ารบ	1
เครื่องหย่อง	4
เงื้อ	1
เงื้อป้องมือ	2
จับกัด	2 (อยู่ในท่ารบของหนุมนานรบนิลพัท)
เข็ด	2
ไขตัว 3 จังหวะ	2
ตะลิกตีกหนุมนตัว	2
ตีสองที	1
ตั้งเข้าจับมือ	1
ท่าสี่ (ลิง)	1
แหงอาวุธ	1
ยัด-กระทืบ ปีกกา	1
ลอย 1	1
ลอยมัจฉานุ	1 (อยู่ในท่ารบของหนุมนานรบมัจฉานุ)
ลงวงหน้าอัด	3
ลงวงหน้าเสี้ยว	2
หกคะเมน	5
เหลียว 4 ครั้ง	1

ชื่อท่า	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ
หย่อง (หน้าเสี้ยว)	3
หาหมัด-จับหมัด, ขยี้หมัด และเหม็น	1

จะเห็นว่า ลักษณะการใช้ท่าทางต่าง ๆ ที่เป็นแบบชื่อนั้น มีการใช้ท่าซ้ำกันน้อยมาก ท่าที่ใช้ซ้ำกันมีบ้าง ดังนี้

- ท่าคู่ ได้แก่ เงื่อป้องมือ (นั่งและยืน), จับกัด (ขวาและซ้าย), ตะลึงตึกหมุนตัว (ซ้ายและขวา)
- ท่าที่ปฏิบัติแล้วนำมาปฏิบัติอีก ได้แก่ เชิด, ลงวงหน้าอัด, ลงวงหน้าเสี้ยว, หย่องหน้าเสี้ยว และครึ่งหย่อง

ส่วนในท่าหกดะเมนนั้นมีใช้บ่อย เพราะมีหลายท่าทางในการปฏิบัติ และเป็นจุดเด่นของการแสดงด้วย

2. ลักษณะที่เป็นนาฏยศัพท์

นาฏยศัพท์	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ
เก็บ	4
กระที่บกกลับ	1
กระที่บกพันหงายมือ	2
ขึ้น	3
ฉะใหญ่	1
ตะลึงตึก	3
ยัด-กระทบ	13
ยัด-ยุบ	2
เหลี้ยว	3

ลักษณะท่าทางตามแบบนาฏยศัพท์ (คำที่ใช้ปฏิบัติในทางนาฏยศิลป์ โดยครูโบราณได้บัญญัติชื่อและความหมายไว้) ท่าทางที่ใช้มากที่สุด คือ ยัด-กระทบ เพราะปฏิบัติต่อเนื่องมาจากการยกเท้า (ขยับยกเท้า, กระโดดยกเท้า, ก้าวยกเท้า) ซึ่งท่าทางที่ต่อจากการยัดกระทบก็สามารถไปได้หลายรูปแบบ เช่น วางเท้าลงเหลี้ยว, วางเก็บ, อยู่ในท่าเดิม (ท่ายัด-กระทบปักกา ในลำดับที่ 60)

นาฏยศัพท์ที่เป็นท่าหลักของชุดนี้ คือ ท่าจะใหญ่ ซึ่งมีที่ใช้ปฏิบัติเพียงครั้งเดียว นอกนั้นมีการนำนาฏยศัพท์มาใช้ซ้ำสองครั้งหรือสามครั้ง ตามความเห็นเหมาะสมของผู้ประดิษฐ์ท่า เช่น ท่ากระทืบพื้นหงายมือ, ขึ้น, เหลี้ยว เป็นต้น (ลักษณะการใช้มือทำท่าทางต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะปฏิบัติตามลักษณะท่าทางที่ปฏิบัติตามนาฏยศัพท์ หรือชื่อท่าอยู่แล้ว)

3. ลักษณะเบ็ดเตล็ด

เบ็ดเตล็ด	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ
กระโดด	20
เกา	3
ขยับ	6
นั่งตั้งเข่า	5
นั่งงอเข่า	1
หมุนตัว	6
เหยียบเข่า	2

ท่าทางที่เป็นลักษณะของการกระโดด จะมีมากที่สุดในการบวนท่าของระบำชุดนี้ นอกจากนี้การหมุนตัวและการขยับเท้าก็เป็นอีกลักษณะหนึ่งที่ใช้บ่อยเช่นกัน ซึ่งเป็นลักษณะที่เหมาะสมมาก ด้วยกายภาพของลิงจะต้องไม่อยู่นิ่ง โลดเต้นไปมา การกระโดดเพื่อประกอบท่าทางอื่น ๆ จึงมีใช้มาก เช่น กระโดดลงเหลี่ยม กระโดดเก็บ กระโดดยกเท้า กระโดดหมุนตัว ส่วนการขยับมีทั้งในลักษณะนั่งและยืน อีกกิริยาหนึ่งคือการหมุนตัว ซึ่งมีทั้งทางขวา, ซ้าย วางเหลี่ยม, เก็บ, หกคะเมน

จากท่าทางต่าง ๆ ทั้งสามลักษณะนั้น จากคำบอกเล่าของอาจารย์นิวัฒน์ สุขประเสริฐ กล่าวว่า "ในระบำชุดนี้ ครูกรี วรสระริน ได้นำลักษณะท่าทางของแม่ทำลิง ทำรำ ตรวจพลลิง และทำรบ มาผสมผสานแล้วเรียบเรียงขั้นตอนของท่าทางใหม่อย่างเหมาะสม"⁴

- แม่ทำลิง ได้แก่ ท่าขู่ ทำนั่งจับหมัด ท่าจะใหญ่ เป็นต้น
- ทำรบ ได้แก่ ท่าขึ้นลอย ทำลอยมัจฉานุ เป็นต้น

⁴ สัมภาษณ์อาจารย์นิวัฒน์ สุขประเสริฐ, เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2538.

ส่วนในตอนท้ายสุดของระบำชุดนี้ใช้ท่าทางในเพลงเซ็ด ซึ่งเป็นท่าเฉพาะอยู่แล้ว เพียงแต่ตัดทอนเอาส่วนท้ายของท่าทางเพลงเซ็ดมาใช้เท่านั้น

4. การใช้ทิศทาง พิจารณาจากกระบวนท่าทางตามลำดับที่ปฏิบัติได้ ดังนี้

4.1 ทิศทางที่ปฏิบัติเหมือนกัน

ทิศ 1	ทิศ 2	ทิศ 3	ทิศ 4
16	1-12		27-29
24-26	21-23		60-65
39-42	31		
47	33-38		
51-56	57-59		
66-67	68-74		

จากตารางแสดงให้เห็นได้ว่า การใช้ทิศทางในทิศ 2 (ด้านซ้ายมือผู้ชม) มีการปฏิบัติท่าทางต่าง ๆ มากที่สุด คือ ตั้งแต่เริ่มออกจากประตูฉาก และการจบลงของระบำชุดนี้ ทิศทางที่ใช้บ่อยที่สุดคือด้านขวาของผู้ชม (ทิศ 4) ส่วนทิศ 1 หน้าตรงกับผู้ชมนั้นมีการปฏิบัติท่าหลายครั้งเช่นกัน แต่ระยะเวลาในการใช้ทิศ 4 ปฏิบัติท่าต่าง ๆ มีมากกว่ากัน ที่น่าสังเกตคือ ผู้แสดงทุกคนไม่มีท่าที่หันหลังให้ผู้ชมพร้อมกันเลย

4.2 ทิศทางที่ปฏิบัติคู่กัน

ทิศ 1 และทิศ 3	ทิศ 2 และทิศ 4
13-15	32
17-20	
30	
43-46	
48-50	

จากตาราง ทิศทางที่ปฏิบัติคู่กันมีทิศ 1 และทิศ 3 ใช้มากกว่าทิศ 2 และทิศ 4 พอแสดงให้เห็นได้ว่าไม่มีการนิยมให้ผู้แสดงหันหลังให้ผู้ชม ถึงแม้มีความจำเป็นก็จะอยู่ในลักษณะอื่น เช่น ปฏิบัติคู่กันในท่าทางเดียวกัน โดยด้านหนึ่งหันหาผู้ชม อีกด้านหนึ่งหันหลัง หรือใช้การเบี่ยงตัว เช่น ท่ากระต๊อบกลับ หรือใช้การเปลี่ยนทิศอย่างรวดเร็ว เช่น ท่าหมุนตัว เป็นต้น

โดยสรุป ระบุว่าวีรชัยสิบแปดมงกุฏ เป็นระบำชุดใหม่ที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับระบำวีรชัยเสนายักษ์ โดยจุดมุ่งหมายในแบบเดียวกัน คือ ต้องการแสดงความเป็นระบำที่เกี่ยวกับการสงคราม อันเป็นคำริของนายชนิด อยู่โพธิ์ อดีตผู้อำนวยการกองการสังคีตสมัยนั้น และได้เป็นต้นแบบให้กับระบำในการแสดงโขนของฝ่ายลิงอีกต่อมาด้วย ถ้าเราพิจารณาการแสดงระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏชุดนี้จะเห็นได้ว่า ลักษณะของโครงสร้างแบบระบำจะประกอบด้วยส่วนสำคัญ ดังนี้

ส่วนนำ ได้แก่ การแสดงท่าทางในเพลงกราวใน ในช่วงต้นของท่าทาง คือ การท่าท่าหกดะเมนออกมาในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งในส่วนนี้จะเห็นได้ว่าใช้ท่าทางประกอบเพลงเป็นเพลงเดียวกับในส่วนต่อไป

ส่วนดำเนินเรื่อง ได้แก่ การแสดงท่าทางในเพลงกราวใน อันเกี่ยวเนื่องมาจากส่วนนำ โดยเนื้อหานั้นจะมีความหลากหลายของกระบวนท่าทาง ซึ่งได้ผสมผสานมาจากท่าทางต่าง ๆ เช่น ท่าทางจากแม่ท่าลิง ท่าทางจากท่ารบของนิลพัทและหนุมาน ท่าทางจากท่ารบของหมุนมานและมัจฉานุ ท่าขึ้นลอย เป็นต้น ซึ่งสามารถผสมผสานกันได้อย่างกลมกลืนและเหมาะสมเป็นอย่างดี

ส่วนท้าย เป็นการปิดตัวของชุดระบำ ได้ใช้กระบวนท่าทางในทำนองเพลงเชิด อันมีความหมายว่าได้เดินทางไปสู่จุดหมาย แล้วได้ปิดตัวโดยสมบูรณ์ด้วยการให้ผู้แสดงนั้นท่าท่าหกดะเมน ในรูปแบบที่หลากหลายอันเป็นการแสดงความสามารถพิเศษของผู้แสดง และเป็นจุดเด่นของชุดการแสดงในส่วนท้ายนี้ด้วย

ลักษณะท่ารำในระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏนี้ มีท่ารำที่มาจากแม่ท่าลิง 15 ท่า ได้แก่ ท่ากระชากตัว 8 ครั้ง ท่ากระที่บกลับคว่าหลัง ท่าขู่ ท่าดิ่งหย่อง ท่าเชิด ท่าใช้ตัวสามจังหวัด ท่าตะลึงตึกหมุนตัว แม่ท่าสี่ ท่ายัด-กระทบปีกกา ท่าลงวงหน้าอัด ท่าลงวงหน้าเสี้ยว ท่าเหลียวสี่ครั้ง ท่าหย่อง ท่าหาหมัด-จับหมัด ขยี้หมัด และเหม็น แล้วยังมีท่าในกระบวนการออกกราว 6 ท่า ได้แก่ ท่าขยับท่ารบ ท่าเงื้อ ท่าเงื้อป้องมือ ท่าแทงอาวุธ ท่าตีสองที และท่าตั้งเข้าจับมือ นอกจากนี้ยังมีท่าในท่ารบด้วย 4 ท่า ได้แก่ ท่าจับกัด (ท่ารบของนิพัทรบหนุมาน) ท่าลอย 1 ท่าลอย 2 และท่าลอยมัจฉานุ (ท่ารบของหนุมานรบมัจฉานุ) ตลอดจนมีการใช้ท่าท่าหกดะเมนในลักษณะต่าง ๆ มาประกอบด้วย

ระบำวานรพงศ์

ระบำในการแสดงโขนของวานรชุด "ระบำวานรพงศ์" เป็นระบำที่อยู่ในการแสดงโขนชุดหนุมานชาญสมร ตอนพระรามได้พล เนื้อหาของระบำต้องการแสดงให้เห็นว่า บรรดาวานรทั้งหลายที่มาเป็นทหารรับใช้พระรามในการทำสงครามนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นผู้มีความสามารถ ลักษณะของระบำจึงเป็นการอวดศักดานุภาพอันยิ่งใหญ่ของวานรแต่ละตัว ซึ่งมีความมุ่งหมายแตกต่างกับระบำอสุรพงศ์ที่กล่าวมาแล้วในบทก่อน ดังนั้นเพื่อความเข้าใจในระบำชุดนี้ จึงต้องศึกษารายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ความเป็นมาของระบำ

ระบำวานรพงศ์ มีกำเนิดขึ้นในการแสดงโขน ชุดรามาวตาร เมื่อปี พ.ศ. 2528 โดยนายเสรี หวังในธรรม อดีตผู้อำนวยการกองการสังคีตสมัยนั้น เป็นผู้จัดทำขึ้นโดยท่านให้เหตุผลว่า

"การแสดงระบำในลักษณะนี้มีโอกาสเหมาะในการจัดทำโขน ชุดหนุมานชาญสมร คือ ต้องการให้ผู้ชมโขนทราบประวัติโดยสังเขปของตัวโขนเหล่านี้ ถึงแม้ไม่ละเอียดนักแต่ก็สามารถทำให้ท่องจำชื่อวานรสิบแปดมงกุฎได้ครบ และทราบประวัติพระยาวานรได้อย่างย่อที่สุด เช่น สุครีพ อโรส พระสุริย์ฉาน เป็นต้น

ที่สำคัญผู้ชมสามารถเห็นได้ด้วยตา ได้ยินด้วยหู เท่ากับเป็นการเพิ่มความรอบรู้เข้าไปอีกโสดหนึ่ง ด้วยความเพลิดเพลินแทนการเคร่งเครียด⁵

จากที่กล่าว เท่ากับว่าผู้จัดทำระบำชุดนี้ต้องการให้ความรู้กับผู้ชม โดยการสร้างความเพลิดเพลิน แต่ถ้าพิจารณาจากขั้นตอนของการแสดงในเรื่องจะพบว่า ระบำนั้นถูกกำหนดให้เป็นตัวเสริมเรื่อง คือเป็นผลงานที่สำคัญชิ้นหนึ่งของหนุมาน ด้วยในโขนชุดนี้ต้องการเน้นความสำคัญในตัวหนุมานทุก ๆ ด้านตั้งแต่กำเนิด ผลงานและชีวิตบั้นปลาย ในการนำพลมาถวายพระรามก็เป็นส่วนสำคัญที่เน้นให้เห็นคุณค่าของหนุมานอย่างเด่นชัด และที่สำคัญเป็นระบำที่รวบรวมตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ไว้มากที่สุด ทั้งหมดรวมแล้ว 25 ตัว เท่ากับว่าเป็นชุดระบำที่สร้างความยิ่งใหญ่ให้กับการแสดงโขนชุดหนุมานชาญสมรกว่าได้

⁵ สัมภาษณ์เสรี หวังในธรรม, ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง, 15 ธันวาคม 2537.

นอกจากนั้น นายเสรี หวังในธรรม ยังได้กล่าวอีกว่า ท่านได้แบบอย่างมาจากระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ ซึ่งเป็นของเก่าที่มีอยู่ก่อนอันมีการออกท่าทางตามแบบฉบับของการแสดงโขนแบบวานรโดยเฉพาะ

จึงพอกกล่าวได้ว่า ระบำวานรพงศ์มีเค้ามาจากระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ โดยผู้คิดจัดทำได้ต้องการเสนอประวัติย่อของพระยาวานรที่สำคัญ และรายนามของวานรสิบแปดมงกุฏที่ปรากฏอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ ออกมาในรูปของระบำและได้มีความพอดีกับการนำเสนอโดยจัดเข้าในการแสดงโขนชุดหนุมานชาญสมรตอนพระรามได้พล ซึ่งเป็นความลงตัวอย่างพอเหมาะทั้งในส่วนที่เป็นเนื้อหาของระบำ และในส่วนที่เป็นเนื้อหาของเรื่อง

2. ลักษณะของระบำ

ในการแสดงโขนตอนพระรามได้พลนั้น หากศึกษาจากบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์แล้ว จะเห็นว่าเนื้อเรื่องอีกหลายตอนก่อนที่เหล่าวานรทั้งหลายจะมาสวมวิกัดอยู่กับพระราม ดังนั้นเพื่อเป็นการรวบรัดเนื้อหาให้กระชับ เหมาะสมกับเวลาและรูปแบบการแสดงโขน จึงมีการรวบรวมเนื้อเรื่องให้สั้นเข้า โดยนำจุดหมายหลักของตอนมาปรับปรุงเป็นรูปแบบของระบำ แล้วใช้ชื่อว่า "ระบำวานรพงศ์"

เนื้อหาหลักของระบำชุดนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า บรรดาพระยาวานรที่สำคัญ ๆ และเหล่าเสนาสิบแปดมงกุฏผู้มีความเก่งกล้าสามารถต่าง ๆ นั้น มารวมตัวกันเป็นทหารรับใช้พระรามภายใต้การชักนำของหนุมาน ซึ่งถ้าจะให้แสดงให้เห็นตามบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 นั้น เห็นจะมีอุปสรรคมากด้วยบรรดาผู้มาสวมวิกัดมีจำนวนมาก คือ มีบรรดาวานรตั้งแต่พระยาวานร วานรสิบแปดมงกุฏ วานรเตียวเพชร เป็นต้น ในการแสดงตอนนี้จึงคัดเอาเฉพาะตัวละครที่มีความสำคัญเด่น ๆ ขึ้นมาพอให้รู้ว่า บรรดาวานรทั้งหลายมาอยู่เป็นทหารรับใช้ของพระรามนั้นมีจำนวนมาก จึงได้ใช้ตัวละครเฉพาะที่เป็นสิบแปดมงกุฏ 18 ตัว และลิงพระยาอีก 7 ตัว ออกมาปฏิบัติท่าทางไปตามทำนองเพลงและบทร้อง อันมีความหมายเกี่ยวข้องถึงการไปสู่เป็นผู้ช่วยเหลือพระรามในการทำสงคราม

3. สาเหตุที่นำมาประกอบการแสดง

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้จัดทำระบำชุดนี้ต้องการนำเสนอให้ผู้ชมรู้จักบรรดาวานรตัวที่สำคัญ ๆ ในเรื่องรามเกียรติ์ ทั้งที่ชื่อต่าง ๆ ได้คุ้นเคยมาบ้างและบางชื่อก็ไม่มีใครทราบเลย (วานรสิบแปดมงกุฏ) โดยสอดแทรกไว้ในส่วนของเนื้อหาในตอนพระรามได้พล กล่าวคือ เมื่อหนุมานได้พบพระรามแล้วและรู้ว่าเป็นนารายณ์อวตารลงมา จึงคิดช่วยเหลือพระรามโดยการนำวานรเมืองขีดขินและเมืองชมพูมาสวมวิกัด เพื่อเป็นกำลังในการทำสงครามกับทศกัณฐ์

ดังนั้นเนื้อหาของระบำนึงสอดคล้องเข้ากับเนื้อหาของเรื่องได้อย่างเหมาะสมพอดี ซึ่งเท่ากับว่าเป็นระบำนึงหนึ่งที่มีต้นกำเนิดมาจากการดำเนินเรื่องของการแสดงโขน นายเสรีหวังในธรรม ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า

“การจัดทำรูปแบบเช่นนี้เป็นสิ่งควรนำเสนอให้คนดูได้รับรู้อย่างยิ่ง ด้วยแต่เดิมมา ศิลปะทางด้านนาฏยนี้ขาดการถ่ายทอดความรู้ในด้านทฤษฎี ตัวอย่างเช่น การต่อเพลงในวงปี่พาทย์ ครูจะต่อเพลงให้ลูกศิษย์โดยไม่ได้กล่าวถึงความหมาย, ผู้ประพันธ์เพลง, ที่มาของเพลง หรือเวลาที่แต่งเลย ตรงนี้นับเป็นปมด้อยของศิลปแขนงนี้”⁶

จึงเห็นได้ว่าท่านเป็นผู้ปลุกฝังให้ผู้ชมได้รู้ทฤษฎีทางศิลปะอย่างน้อยก็พอเป็นสังเขป แล้วยังเป็นหลักฐานในทางวิชาการอีกอย่างหนึ่งเพิ่มขึ้นมาอีกด้วย บทโขนชุดหนุมานชาญสมร จึงเกิดมีระบำนวนรพงศ์ขึ้นมาดังมีรายชื่อของนวนรต่าง ๆ ดังนี้

นวนรสิบแปดมงกุฎ ได้แก่

1. ไชยामพวาน	2. เกสรทมาลา
3. นิลราช	4. นิลขัน
5. นิลเอก	6. นิลปานัน
7. วิมล	8. วิสันตราวี
9. มาลุนท์	10. เกยूर
11. มายूर	12. สัตพลี
13. สุรเสน	14. สุรกานต์
15. โกมุท	16. กุมิตัน
17. ไวยบุตร	18. นิลปาสัน

พระยาวานร ได้แก่

1. สุครีพ	2. หนุมาน
3. นิลพัท	4. องคต
5. ชมพูพาน	6. ชามภูวราช
7. นิลนนท์	

⁶ สัมภาษณ์เสรีหวังในธรรม, 15 ธันวาคม 2537.

4. ดนตรีและทำนองเพลง

ระบำวานรพงศ์นั้นใช้เพลงบรรเลงประกอบ โดยอาจารย์เสรี หวังในธรรม เป็นผู้ประพันธ์บทร้อง และนายจิรัส อัจฉรงค์ เป็นผู้คัดเลือกเพลงนำมาบรรจไว้ ดังนี้

ระบำวานรพงศ์

- ปี่พาทย์ทำเพลงรุกรัน -

- ร้องเพลงแขกโหม่งชั้นเดียว -

นำด้วยไซยามพวานทหารหน้า	เกสรทมาลากล้ากลิ่น
ถัดมานิลราชกาจฉกรรจ์	เคียงคู่นิลขันชาญชัย
นิลเอกฤทธิไกรตั้งไฟกัลป์	คู่นิลปานันทหารใหญ่
วิมลรณรว่องไว	ถัดไปชื่อวิสันตราวี
มาลุนท์เริงแรงกำแหงหาญ	เคียงขนานเกยวกระบี่ศรี
ทั้งมาญรพูนพลังแข็งขลังดี	คู่กับสัตพลีมีเดชา
สุรเสนเจนจบรบรรณราญ	คู่กับสุรกานต์หาญกล้า
โกมุทวุฒิไกรไวปัญญา	เคียงมากับกระบี่กุ่มิดัน
ไวบุตรรำบาญรานแรง	เคียงแข่งกับนิลปาสัน
ครบสิบแปดมงกุฎฉกรรจ์	ทหารองค์ทรงธรรมรามราชา

- ปี่พาทย์ทำเพลงรวีสามลา -

- ร้องเพลงกราวกลาง -

สุครีพโอรสพระสุริย์ฉาน	คำแหงหนุมานทหารหน้า
นิลพัทฝ่ายชมพูนครา	องคตบุตรพระยาพาลี
ชมพูพานคิวัไปรดประสาท	ชามภูวราชชาติเชื้อพระยาหมี
นิลนันทลูกพระอัคนี	ล้วนกระบี่พงศ์พระยาวานร

- ปี่พาทย์ทำเพลงพญาเดิน -⁷

ความหมายของเพลงที่ใช้นำมาประกอบการแสดง มีดังนี้

⁶ อดีตหัวหน้าฝ่ายงานดุริยางค์ไทย กองการสังคีต กรมศิลปากร.

⁷ กรมศิลปากร, สื่อบัณฑิตการแสดงโขน ชุด หนุมานชาญสมร พ.ศ. 2528.

เพลงรุกรัน

เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบกิริยาไป-มา ของตัวละครทั่วไป โดยกำหนดให้ไปเป็นหมวดหมู่ สามารถบรรเลงได้หลายเที่ยว โดยมีทำนองทอดลงและเริ่มต้นใหม่ที่ชัดเจน ในการแสดงระบำวาทรวงศ์นี้ใช้บรรเลงแค่สองเที่ยว จังหวะของเพลงจะดำเนินตามจังหวะกลองทัดที่ดีในอัตราสม่ำเสมอ ยกเว้นตอนลงแต่ละเที่ยว

เพลงแขกโหม่งชั้นเดียว

อัตราจังหวะใกล้เคียงกับเพลงกราว ใช้ประกอบบทร้องของวาทรวงศ์แปดมงกุฏ ด้วยเป็นเพลงอยู่ในอัตราจังหวะค่อนข้างเร็ว ทำให้การปฏิบัติท่าทางของวาทเรล่านั้นดูกระชับและว่องไวสมกับบทบาทของตัวเอง

รั้วสามลา

ใช้บรรเลงประกอบการแสดงอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ของตัวละคร เหมือนเพลงคูกุพาทย์ การที่เรียกว่ารั้วสามลา เพราะเพลงนี้มีช่วงการรั้วถึง 3 ครั้งหรือ 3 จบ ในการกำหนดจังหวะผู้แสดงต้องกำหนดจังหวะสามัญเอง เพื่อประกอบการทำท่าทางให้ได้ลงพอเหมาะพอดีกับเพลง เมื่อถึงช่วงการรั้วในแต่ละครั้งจะมีการเน้นจังหวะให้ฟังชัดเจนกว่า จึงมีท่าทางที่กระชับและลงได้ตรงจังหวะของเพลงพอดี

กราวกลาง

ใช้บรรเลงประกอบการยกทัพตรวจพลของมนุษย์ โดยเฉพาะบางครั้งนำไปบรรเลงควบคู่กับเพลงกราวนอกบ้าง ในระบำชุดนี้พบว่าใช้กราวกลางแทนเพลงกราวนอก เข้าใจว่าจุดประสงค์ของผู้คัดเลือกบรรจุเพลงต้องการความแปลกใหม่ให้สมกับการแสดงที่เป็นชุดระบำที่เกิดใหม่เช่นกัน (โดยทั่วไปสำหรับวาทรวงจะใช้เพลงกราวนอกเสมอ) และเมื่อประกอบคำร้องแล้ว จะให้ความมองอาจของตัวแสดงตามบทมีมากกว่าเพลงกราวนอก ที่สำคัญมีจังหวะที่สอดคล้องกับเพลงแขกโหม่งชั้นเดียวด้วย

พญาเดิน

เป็นเพลงบรรเลงประกอบกิริยาเดินทางไป-มา ของตัวละครผู้สูงศักดิ์ ส่วนตัวละครมีใช้บ้างในบางโอกาส

ในระบาชุดนี้ใช้ในตอนท้ายของระบำ ที่พระยาวานร ทั้ง 7 ตัวสั่งให้เสนาสิบแปดมงกุฏเข้าไปเฝ้าพระราม พระลักษมณ์ โดยพร้อมเพรียงกัน ในกรณีนี้เป็นเพราะว่ามีลิงพระยาเป็นผู้นำในการออกท่าทางจึงได้ใช้เพลงนี้ในการบรรเลงประกอบ

การใช้เพลงบรรเลงและขับร้องประกอบการแสดงระบำวานรพงศ์นั้น เป็นชุดระบำในการแสดงที่มีการใช้เพลงมากที่สุด มีถึง 5 เพลงด้วยกัน โดยแบ่งเพลงตามลักษณะตัวละครออกเป็น 2 พวก คือ เสนาสิบแปดมงกุฏ ใช้เพลงรุกรันและแขกโหม่งชั้นเดียว กับพวกพระยาวานร ใช้เพลงรั้วสามลาและเพลงกราวกลาง สุดท้ายใช้เพลงปฏิบัติร่วมกันโดยมีพระยาวานรเป็นผู้นำ ได้แก่เพลงพญาเดิน

5. เครื่องแต่งกาย

ระบำวานรพงศ์นี้ ผู้แสดงแต่งกายตามลักษณะของโขน (ลิง) คือ แต่งกายยืนเครื่องลิง ซึ่งมีความแตกต่างกันที่ศีรษะ (หัวโขน) และสีกาย (สีเสื้อ) บรรดาวานรสิบแปดมงกุฏได้กล่าวแล้วในระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ ในที่นี้กล่าวเฉพาะลิงพระยา ดังนี้

ตารางแสดงลักษณะสีกายและหัวโขนของตัวลิงพระยา

ชื่อ	สีกาย	หัวโขน	ปาก
สุครีพ	แดงชาด	ชฎายอดบัต	อ้า
หนุมาน	ขาวผ่อง	หัวโล้น	อ้า
นิลพัท	น้ำรัก (ดำขลับ)	หัวโล้น	อ้า
องคต	เขียวมรกต	มงกุฏสามกสิป	หุบ
ชมพูพาน	หงชาด	มงกุฏชัย	อ้า
ชามภุจราช	แดงชาด	มงกุฏชัย	อ้า
นิลนนท์	สีหงสบาท	หัวโล้น	อ้า

ในการแสดงสีของเสื้อผ้าจะแทนสีกายของวานรเหล่านี้ ซึ่งบางครั้งสีก็ไม่ตรงกับหัวโขน ด้วยลักษณะสีของผ้ามีจำกัดและไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เช่นเดียวกับสีของหัวโขน ซึ่งลักษณะของเครื่องแต่งกายดูได้ในภาคผนวก ก

6. ฉากและอุปกรณ์การแสดง

บรรดาวานรทั้งหลายจะมีอาวุธประจำกายของทุกตัว คือ พระขรรค์ ยกเว้นหนุมาน ที่มีตรีเป็นอาวุธ (ลักษณะของตรีหนุมาน ทำด้วยโลหะ มีปลายแหลม 3 ยอด) ส่วนฉากในตอนแสดงระบำนั้นไม่มีการใช้ฉากประกอบ แต่หลังจากจบระบำตัวละครทุกตัวเข้าเฝ้าพระราม จึงเป็นฉากใต้ต้นไม้ที่พระราม พระลักษมณ์ นั่งประทับคอยหนุมานมาถวายตัว

7. ขั้นตอนการแสดง

ในระบำชุดวานรพงศ์ใช้เวลาแสดง 8 นาที การแสดงแบ่งได้ออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ คือ ช่วงการออกท่าทางของวานรสิบแปดมงกุฏ ช่วงการออกท่าทางของพระยาวานร ทั้ง 7 ตัว ช่วงการออกท่าทางของพระยาวานรและวานรสิบแปดมงกุฏ

ในช่วงแรก เป็นการออกท่าทางของวานรสิบแปดมงกุฏ เริ่มออกจากม่านฉากด้วยการเดินตามท่าทางในเพลงรุกรัน ใช้เวลาประมาณ 1 นาทีจึงเข้าปฏิบัติต่อในเพลงแขกโหม่ง ชั้นเดียว ในเพลงนี้จะเป็นการแนะนำตัวละครสิบแปดมงกุฏ ดังนั้นจึงเป็นการแสดงท่าทางไปตามความหมายของบทร้อง โดยตัววานรแต่ละตัวออกมาตามชื่อที่กำหนดไว้ ส่วนพวกที่ยังไม่มีชื่อกล่าวถึงหรือได้ปฏิบัติไปแล้ว ก็กลับเข้ามาในตำแหน่งที่อยู่เดิม โดยปฏิบัติท่าทางตามกระบวนการที่เหมือนกัน ส่วนในตอนท้ายเพลงหลังจากที่ปฏิบัติท่าทางตามชื่อครบหมดแล้ว วานรทุกตัวก็จะปฏิบัติท่าทางตามคำร้องอีก 1 บาทที่เหลืออยู่นจบเพลงจึงลงนั่งกับพื้น รอบทบาทของตัวเองต่อไป ในเพลงนี้ใช้เวลาประมาณ 2 นาที

ช่วงที่สอง เป็นการออกท่าทางของพระยาวานร โดยในเพลงแรก (รั้วสามลา) ใช้เวลา 2 นาที ตัวละครจะแยกกันออกมา นำด้วยสุครีพ แล้วกลุ่มที่สองมีหนุมาน องคต และนิลพัท ในกลุ่มที่ 3 มี ชมพูพาน ชามภูวราช และนิลนันท์ หลังจากปฏิบัติครบกระบวนการท่าทางต่าง ๆ แล้ว จะเปลี่ยนทำนองเพลงเป็นเพลงกรวากลาง ผู้แสดงจะออกมาปฏิบัติท่าทางต่าง ๆ ตามชื่อของตัวแสดง ครบเจ็ดแล้วจึงกลับเข้าที่ตำแหน่งเดิม ปฏิบัติท่าทางในลำดับต่อไป เพลงนี้ใช้เวลาประมาณ 1 นาที

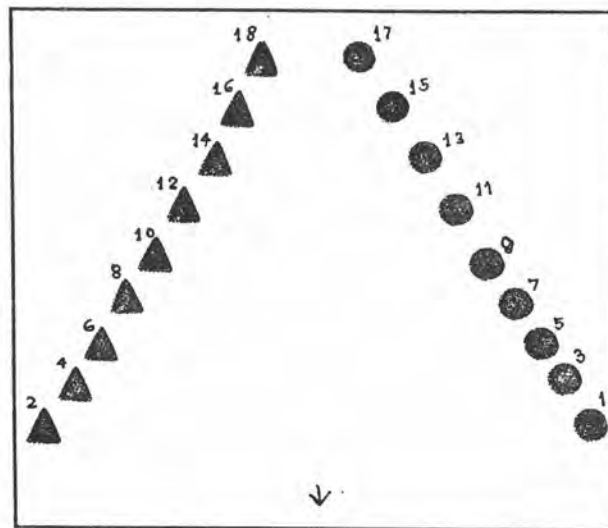
ช่วงสุดท้าย เป็นการปฏิบัติท่าทางด้วยกันระหว่างพระยาวานร และวานรสิบแปดมงกุฏ โดยตัวพระยาวานรจะมีคำสั่งให้เคลื่อนพลไปเข้าเฝ้าพระราม ปฏิบัติท่าทางในเพลงพระยาเดิน ใช้เวลาประมาณ 2 นาที

ทั้งสามช่วงนี้มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ทั้งในด้านกระบวนการท่าทางในการปฏิบัติ และด้านเนื้อหาของบทประพันธ์ จึงเป็นระบำที่สามารถแยกไปแสดงต่างหากโดยไม่ต้องประกอบการแสดงโขนได้ เพราะมีความสมบูรณ์ในตัวอยู่แล้ว

8. การจัดแถว

รูปแบบของการจัดแถวในระบำนารพวงศนั้น ในส่วนของวามรสิบแปดมกฏทแบ จะไม่มีการเปลียนรูปแถวเลย นอกจากในตอนที่ท้ายของระบามีการกลับแถวเข้าสู่ในเวที่เท่า่นั้น จะใช้แถวรูปปากพนังตลอด ส่วนของพระยวามรสิบมีการเปลียนแถวบ้างพอสมควร

1. แถวปากพนัง บรรตวามรสิบแปดมกฏเต้นออกมาจากประตูดาก ดังรูป

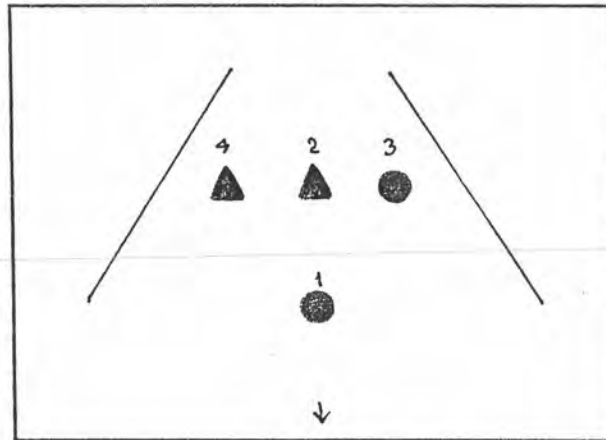

แสดงแถว (1) แถวปากพนัง*

ในแถวนี้ พอช่วงท้ายของระบำนารพวงศทุกตัวจะต้องเข้าเฝ้าพระราม ซึ่งอยู่เวที่ด้านใน จึงต้องกลับแถว โดยเปลียนหัวแถวเข้าไปอยู่ด้านในของเวที่ ท้ายแถวออกมาอยู่ด้านนอกเวที่

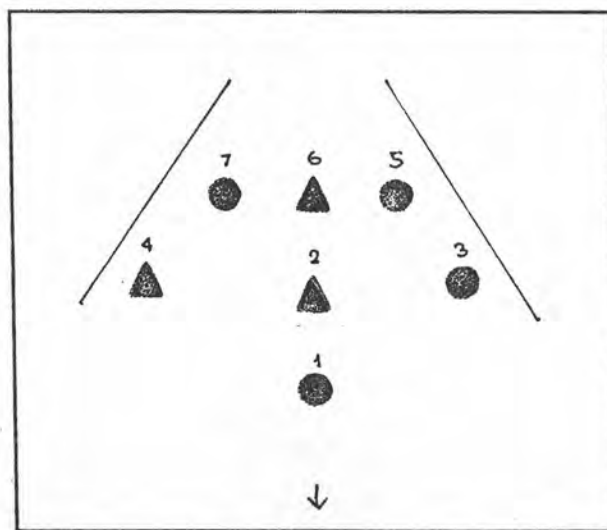
2. แถวหน้ากระดาน พระยวามรสิบแปดมกฏเรียงหน้ากระดาน โดยมีสุครีพเป็นผู้นำ อยู่กลางเต้นออกมานอกแถว และมีวามรสิบแปดมกฏขนาบข้างอยู่ ดังรูป

1. ไชยามพวาน	2. เกสรทมาลา	3. นิลราช
4. นิลขัน	5. นิลเอก	6. นิลปานัน
7. วิมล	8. วิสันตราวี	9. มาลุนท์
10. เกยूर	11. มายूर	12. สัตพลี
13. สุรเสน	14. สุรگانต์	15. โกมุก
16. กุมิตัน	17. ไวยบุตร	18. นิลปาสัน

แสดงแถว (2) แถวหน้ากระดาน

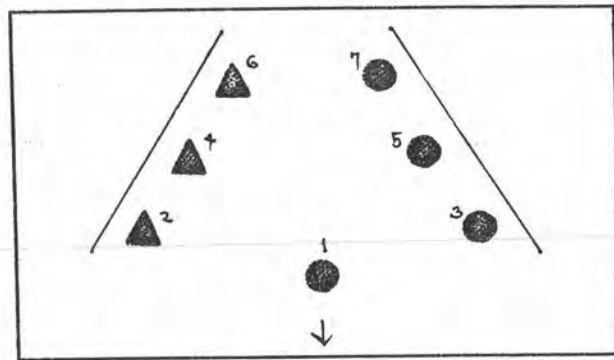
3. แถวหน้ากระดานสลับฟันปลา พระยาวานรอีกกลุ่มหนึ่งออกมาในเพลงรวสามลา (ลาที่ 3) โดยมาตั้งแถวหลังด้านในเวที และให้สลับฟันปลาไปกับแถวแรก ดังนี้

แสดงแถว (3) แถวหน้ากระดานสลับฟันปลา*

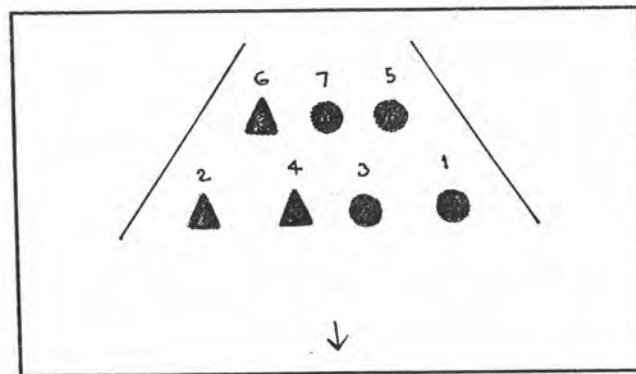
4. แถวปากพนัง หลังจากจบเพลงรวสามลาแล้ว พระยาวานรจะเคลื่อนที่มาจัดแถวในรูปปากพนัง เพื่อเตรียมทำท่าทางตามบทร้องในเพลงกราวกลาง ดังรูป

1. สุครีพ	2. หนุมาน	3. นิลพัท
4. องคต	5. ชมพูพาน	6. ชามภูวราช
7. นิลนนท์		

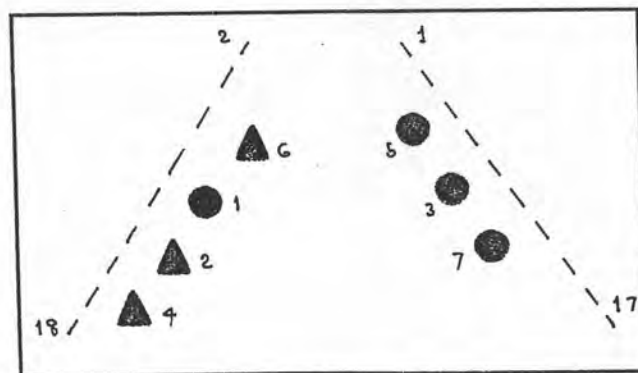
แสดงแถว (4) แถวปากพริ้ง

5. แถวหน้ากระดานสองแถวสลับฟันปลา จากแถว (4) พระยาจรรทั้งหลาย จะหมุนตัวจัดแถวใหม่ มาเป็นรูปหน้ากระดานสองแถวสลับฟันปลา ดังรูป

แสดงแถว (5) แถวหน้ากระดานสองแถวสลับฟันปลา

6. แถวปากพริ้ง ลักษณะแถวเช่นเดียวกับแถวที่ 1 และแถวที่ 4 แต่สลับสับที่กัน โดยหัวแถวเข้าด้านใน ท้ายแถวออกมาด้านนอก ดังรูป

แสดงแถว (6) แถวปากพริ้ง

9. กระบวนท่าทางของระบำวานรพงศ์

ใช้แนวการเขียนอธิบายวิธีการปฏิบัติท่าทาง เช่นเดียวกับระบำวีรชัย สิบแปดมงกุฏ แต่ด้วยมีความหลากหลายในการปฏิบัติ จึงขอจำแนกเป็นหมวด ๆ ดังนี้

1. ท่าทางในเพลงรุกรัน และเพลงแขกโหม่งชั้นเดียว สำหรับตัววานร สิบแปดมงกุฏที่ต้องปฏิบัติเหมือนกัน
2. ท่าทางในเพลงแขกโหม่งชั้นเดียว สำหรับวานรสิบแปดมงกุฏที่เนื้อร้อง กล่าวถึง
3. ท่าทางในเพลงรวิสามลา และเพลงกราวกลาง สำหรับพระยาวานร
4. ท่าทางในเพลงพญาเดิน สำหรับวานรทุกตัว

ตารางแสดงกระบวนท่าราชของระบำวานรพงศ์

1. ท่าทางในเพลงรุกรันและเพลงแขกโหม่งชั้นเดียว สำหรับตัววานร สิบแปดมงกุฏที่ต้องปฏิบัติเหมือนกัน

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
1	เดิน หน้าเสี้ยว	เดินออกจากประตูฉาก ทั้งสองข้าง โดยย่อเท้าลงพื้น แล้วยกเท้าอีกข้างหนึ่งขึ้นใน ทันที (ย่อเท้าต้องไม่ให้เกิด เสียง คือ ลงเท้าด้วยจมูกเท้า ก่อนส้นเท้า) มือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งวงล่าง เดินเคลื่อน ไปทางด้านข้าง หันทิศ 2 หน้ามองทางซ้าย จัดแถว (1)	-เพลงรุกรัน- จังหวะดนตรีปฏิบัติ ตามจังหวะกลอง
2	ยัด กระทบ ลงหย่อง มือ ท่า "ท่า 1 (สิง)"	จบเพลงท่อน 1 หมดท่า เดินด้วยยกขาซ้ายขึ้น ยัด- กระทบ ลงหย่อง (หน้า	จังหวะดนตรีติดและ หนึ่งจังหวะกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
3	ใช้ตัว 2 จังหวะ	เสี้ยว) ใช้ตัว 2 ครั้ง	จังหวะดนตรีตีตและ สองจังหวะกลอง
4	ตะลึงตึก มือท่าท่า "2 (ลึง)"	ปฏิบัติตะลึงตึก (ข.-ช., ข. ยก ช.) มือขวายกขึ้นมา ทำมือเข้าอก มือซ้ายหยิบจับ ขึ้นไปทำจับคว่ำระดับหน้า ผาก สอกตั้งฉากเสมอไหล่ หน้ามองทางซ้าย	จังหวะดนตรีตีตและ หนึ่งจังหวะกลอง
5	เต็นหน้าเสี้ยว	ย่อเท้าซ้าย ยกเท้าขวา, ย่อเท้าขวา ยกเท้าซ้าย สลับ กันไปตามจังหวะไม้กลอง 20 ครั้ง (นับเท้าซ้ายที่ลง พื้นเป็น 1)	จังหวะดนตรีตีตและ 20 จังหวะกลอง
6	ยัด-กระทบในท่า "สอง (ลึง)"	ยัด เข้าขวาสุด เข้า กระทบวางเท้าซ้ายเต็ม เหลี่ยม เท้าขวาลบเหลี่ยม มือท่าท่า "สอง (ลึง)"	จังหวะดนตรีตีตและ หนึ่งจังหวะกลอง
7	ใช้ตัว 2 จังหวะ	ปฏิบัติใช้ตัว 2 จังหวะ 1. จังหวะแรก ใช้ตัว 2 ครั้ง โดยใช้ตัวมาด้านหลัง และใช้ตัวไปด้านหน้า 2. จังหวะที่ 2 ใช้ตัว ลักษณะเดียวกัน 4 ครั้ง	-เพลงแขกโหม่งชั้น เดี่ยว- จังหวะดนตรีตีตและ สองจังหวะกลอง
8	ขึ้นทางซ้าย ลงหย่อง (หน้าเสี้ยว)	ปฏิบัติขึ้น (ข.-ช., ข.) วางเท้าขวาลบเหลี่ยม เท้า ซ้ายเต็มเหลี่ยม มือเข้าอก หน้ามองทางซ้าย	จังหวะดนตรีตีตและ หนึ่งจังหวะกลอง
9	เหลี่ยม	สลัดโบหน้ามาตรง และ สลัดกลับไปทางซ้ายดังเดิม	จังหวะดนตรีตีตและ หนึ่งจังหวะกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
10	ยัด-ยุบ เกา	สองเข้าอก ยัดเข้าทั้งสองสุดเข้า แล้วยุบลงเป็นเท้าขวาเต็ม เหลี่ยม เท้าซ้ายลบเหลี่ยม แล้วปฏิบัติท่าเกา	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
11	พลิกเข้า	ขณะเกาพลิกเข้าเปลี่ยน มาเป็นเท้าขวาลบเหลี่ยม เท้าซ้ายเต็มเหลี่ยม มือทั้ง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
12	ขึ้นทางซ้าย ลงหย่อง (หน้าเสี้ยว)	ปฏิบัติขึ้น (ข.-ช., ข.) ลงทำหย่อง (หน้าเสี้ยว) ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 8	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
13	เหลี่ยม	สลัดโบหน้ามาตรง และ สลัดกลับไปทางซ้ายดั้งเดิม	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
14	กระโดด ลงวง (หน้า เสี้ยว)	ปฏิบัติกระโดดลงวง (หน้าเสี้ยว) เช่นเดียวกับ ลำดับที่ 22 ของระบำวีรชัย สิบแปดมงกุฏ	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
15	กระที่บกลับ	ปฏิบัติท่ากระที่บกลับ เช่นเดียวกับลำดับที่ 23 ใน ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกลอง
16	สอดเท้า ยกวางเก็บ	สอดเท้าขวาชิดเท้าซ้าย ยกเท้าซ้ายหนีบนั่ง วางเท้า ซ้ายยกเท้าขวาหนีบนั่ง แล้ววางเท้าขวา ซ้าย สลับ กันจากซ้ายไปหาขวา เป็นท่า เก็บ หมุนตัวทางขวามาทิศ 1 มือทั้งสองจับผ้าห้อยข้าง หน้ามองตรง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ สามจังหวัดกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
17	ยกเท้าขวา ยืด-กระทบ ลงเหลี่ยม	ขณะเก็บขยับยกเท้าขวา ยืด - กระทบวางเท้าเต็ม เหลี่ยม ให้นักไปทางขวา มือทั้งสองจับผ้าห้อยข้าง	จังหวะดนตรีตีตติและ หนึ่งจังหวะกลอง
18	เหลียว	สลัดใบหน้าไปทางขวา แล้วสลัดใบหน้ากลับมาหน้า ตรงดั้งเดิม	จังหวะดนตรีตีตติและ หนึ่งจังหวะกลอง
19	เลาะ เลาะ	ปฏิบัติท่าเลาะ เลาะ แล้วยกเท้าซ้ายหนีบร่อง	จังหวะดนตรีตีตติและ หนึ่งจังหวะกลอง
20	ยืด-กระทบลงเหลี่ยม	ยืด เข้า ขวา สุด เข้า กระทบวางเท้าเต็มเหลี่ยม ให้นักไปทางซ้าย มือจับผ้า ห้อยข้าง	จังหวะดนตรีตีตติและ หนึ่งจังหวะกลอง
21	เหลียว	สลัดใบหน้าไปทางซ้าย แล้วสลัดใบหน้ากลับมาหน้า ตรงดั้งเดิม	จังหวะดนตรีตีตติและ หนึ่งจังหวะกลอง
22	กระโดด ลงวง (หน้า อัด)	กระโดดยกเท้าซ้ายวาง ชิดเท้าขวา ยกเท้าขวาขึ้น มือทั้งสองจับคว่ำระดับเอว แล้ววางเท้าขวาลงเต็ม เหลี่ยม คลายมือตั้งวง	จังหวะดนตรีตีตติและ หนึ่งจังหวะกลอง
23	กระเทียบพันคว่ำมือ	ปฏิบัติ 3 ขั้นตอนดังนี้ 1. กระเทียบเท้าขวา ยก มือซ้ายขึ้นระดับหางคิ้ว 2. ก้าวเท้าซ้าย ยกมือ ขวาขึ้นระดับหางคิ้ว มือซ้าย ลดลงมาตั้งวงที่หน้าขา 3. ยกเท้าขวาส่งไปด้าน หน้า หายข้อเท้าขึ้น ลดมือ	จังหวะดนตรีเวียน และหนึ่งจังหวะกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
24	กระตุก หมุน-ยกเท้า ซ้าย	ขวาลงมาวางบนเข้าขวา มือ ซ้ายยกขึ้นไปตั้งมือระดับ หางคิ้ว กระตุกเท้าขวาเข้า หมุน ตัวทางขวามาทิศ 2 วางเท้า ขวา ยกเท้าซ้าย มือทั้งสอง ตั้งวง หน้ามองทางซ้าย	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
25	ยัด-กระทบ มือทำท่า "สาม (สิง)"	ยัด เข้าขวาสุด เข้า กระทบวางเท้าซ้ายลง เหยียด เท้าขวาลบเหยียด มือขวาจับสอดขึ้นหงายมือ ศอกตั้งฉากเสมอไหล่ มือ ซ้ายตั้งวง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
26	ใช้ตัว 2 จังหวัด	ปฏิบัติใช้ตัว 2 จังหวัด เช่นเดียวกับลำดับที่ 7	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ สองจังหวัดกลอง
27 ถึง 35		ปฏิบัติซ้ำท่าทางตั้งแต่ ลำดับที่ 8 ถึงลำดับที่ 16	จังหวัดนครศรีธรรมราชปฏิบัติ เท่ากัน รวม 10 จังหวัด กลอง
36	กระโดดลงเหยียด มือ เข้าอก ตรงกับคำร้องว่า "ครบสิบแปดมงกุฏ"	หมุนตัวทางขวามาทิศ 1 กระโดดยกเท้าซ้าย วางลง เหยียด ลบเหยียดขวา มือ ขวากันวง มือซ้ายม้วนมือมา เป็นจับไว้ที่อก	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
37	ตะลึงตึก หมุนรอบตัว มือทำท่าเพลงฤทธิ์ ตรง กับคำร้องว่า "สุด จนกระทั่ง"	ปฏิบัติตะลึงตึก หมุน รอบตัวทางขวา มาทิศ 4 (ข.-ซ., ข.) วางขวาลง เหยียด เท้าซ้ายลบเหยียด มือขวาหงายมือแล้ว พลิกมาตั้งมือวางบนเข้าขวา	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
38	กระโดด วางเหลี่ยมไว้ มือ ตรงกับคำร้องว่า "ทหารองค์ทรงธรรม"	มือซ้ายจับสอดขึ้นไปตั้งมือ หงาย คอกลงจากเสมอไหล่ หน้ามองทางขวา กระโดดยกเท้าซ้าย วาง ลงเหลี่ยม เท้าซ้ายลงเหลี่ยม (ไว้มือซ้าย) กระโดดหมุนทางขวา มา ทิศ 2 ยกเท้าขวาวางเหลี่ยม เท้าซ้ายลงเหลี่ยม (ไว้มือ ขวา)	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
39	พนมมือบังคม ลงนั่งตั้ง เข่า ตรงกับคำร้องว่า "รามราชา"	กระโดดยกเท้าขวา วาง ตั้งเข่าขวา นั่งยกกันขึ้น กระโดดยกเท้าซ้าย วาง ตั้งเข่าซ้าย นั่งยกกันขึ้น พนมมือที่อก แล้วบังคม ขึ้นจรดหน้าผาก เลื่อนมือมา ไว้ที่อกเช่นเดิม	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง ลงนั่งพับเพียบรอ ปฏิบัติต่อไป ขณะรอ สามารถขยับเก้าอี้ได้

2. ท่าทางในเพลงแขกโหม่งชั้นเดียว สำหรับตัววานรสิบแปดมงกุฎที่เนื้อร้อง
กล่าวถึง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
1	ยี่ด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือขวากันวง มือซ้ายจับ เข่าอก ตรงกับคำร้องว่า "นำด้วยไชยามพวาน"	ไชยามพวาน หกคะเมน ไปด้านหน้า (อันธพวา) กระโดดยกเท้าซ้าย ยี่ดเข่า ขวาสุดเข่า กระทบวางเท้า ซ้ายเต็มเหลี่ยม ลงเหลี่ยม	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
2	กระโดด หมุนตัว วาง เหลี่ยม มือขวาตั้งวง มือ ซ้ายหงายมือสูง ตรงกับ คำร้องว่า "ทหารหน้า"	ขวา น้ำหนักอยู่เท้าซ้าย มือ ขวาตั้งวง มือซ้ายตั้งมือม้วน เข้ามาจับหงายที่อก ศีรษะ เอียงซ้าย กระโดดหมุนตัวทางซ้าย มาทิศ 4 ยกเท้าขวาวางเต็ม เหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย น้ำหนักอยู่เท้าขวา มือขวา หงายมือแล้วพลิกขึ้นมาตั้ง วงกันเข้า มือซ้ายจับสอดขึ้น ไปตั้งมือหงาย สอกท่ามุม ฉาก เสมอไหล่ หน้ามองทาง ขวา	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง หกคะเมนกลับเข้าที่ ในตำแหน่งเดิม
3	ยี่ด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือขวากันวง มือซ้ายจับ เข้าอก ตรงกับคำร้องว่า "เกสรทมาลา"	เกสรทมาลา หกคะเมน ไปด้านข้าง (พาสุนิ) ออก มา แล้วปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 1 ในคำร้องว่า "นำ ด้วยไชยามพวาน"	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง
4	ขยับเท้า วางเต็มเหลี่ยม กำมือ กระทับเท้า ตรง กับคำร้องว่า "กล้ากลั่น"	ขยับเท้าขวา-ซ้าย วาง เท้าทั้งสองเต็มเหลี่ยม กระทับเท้าขวา พร้อมกำมือ ซ้ายกดลงตามเท้า แล้วขยับ เฉพาะมือขึ้น-ลง สลับกัน 2 ครั้ง	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง มือขวาเข้าอก มือ ซ้ายตั้งมือกันวง หมุนตัว วิ่งเข้าที่ในตำแหน่งเดิม
5	ยี่ด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือขวากันวง มือซ้ายจับ เข้าอก แล้วเกามือ ตรง กับคำร้องว่า "ถัดมา นิลราช"	นิลราช กระโดดม้วนตัว ออกมา แล้วปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 1 ในคำร้องว่า "นำด้วยไชยามพวาน" จบ แล้วปฏิบัติท่าเกามือ โดยใช้	จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
6	ขยับเท้า วางเต็มเหลี่ยม กำมือ กระทับเท้า 2 ครั้ง ตรงกับคำร้องว่า "กาจณกรรจ์"	มือขวาเกามือซ้าย (มือเข้า อก) ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 4 ในคำร้องว่า "กล้ากลั่น"	จังหวะดนตรีตีตคและ หนึ่งจังหวะกลอง มือขวาเข้าอก มือ ซ้ายตั้งมือกำนิ้ว หมุนตัว เก็บวิ่งเข้าที่
7	ยัด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือขวากำนิ้ว มือซ้ายจับ เข้าอก แล้วกระโดดยก เท้า เกาคาง ตรงกับคำ ร้องว่า "เคียงคู่นิลชั้น"	นिलชั้น หกคะเมนไปด้าน ข้างออกมา แล้วปฏิบัติเช่น เดียวกับลำดับที่ 1 ในคำ ร้องว่า "นำด้วยไชยาม พวาน" จบแล้วกระโดดหมุนตัว มาทางทิศ 4 ยกเท้าขวา มือ ขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งมือ เกาคาง หน้ามองทางขวา	จังหวะดนตรีตีตคและ หนึ่งจังหวะกลอง
8	กระโดด วางเหลี่ยม มือ ขวาดังวง มือซ้ายหงาย มือสูง ตรงกับคำร้องว่า "ชาญชัย"	วางเท้าขวา แล้ว กระโดดยกเท้าขวา วางเต็ม เหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย มือ ขวาหงายแล้วพลิกกลับขึ้น มาตั้งวงกันเข้า มือซ้ายจับ สอดขึ้นไปตั้งมือหงาย สอก ท่ามุมฉาก เสมอไหล่ หน้า มองทางขวา (ลักษณะเดียว กับลำดับที่ 2 ในคำร้องว่า "ทหารหน้า")	จังหวะดนตรีตีตคและ หนึ่งจังหวะกลอง มือขวาเข้าอก มือ ซ้ายตั้งมือกำนิ้ว หมุน ตัว เก็บวิ่งเข้าที่
9	ยัด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือขวากำนิ้ว มือซ้ายจับ เข้าอก ตรงกับคำร้องว่า	นिलเอก หกคะเมนด้าน ข้างออกมา แล้วปฏิบัติเช่น เดียวกับลำดับที่ 1 ในเนื้อ	จังหวะดนตรีตีตคและ หนึ่งจังหวะกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
10	<p>"นิลเอก" แล้วกระโดดลงท่าครึ่ง หย่อง กระทับเท้าขวา 1 ครั้ง ตรงกับคำร้องว่า "ฤทธิไกร"</p> <p>กระโดด ยกขวา ยึด- กระทบ ลงเหยียด มือทั้ง สองจีบปล่อยขึ้น ตรงกับ คำร้องว่า "ดั่งไฟกลปี"</p>	<p>ร้องว่า "นำด้วยไชยาม พวาน"</p> <p>จบแล้วกระโดดหมุนตัว ทางซ้ายมาทิศ 4 ยกเท้าขวา วางเต็มเหยียด ลบเหยียด ซ้าย มือขวาเลื่อนมือขึ้นมา เข้าอก มือซ้ายลดมือลงตั้ง วงกันเข้า พร้อมกับกระทับ เท้าขวา 1 ครั้ง</p> <p>กระโดดหมุนตัวทางขวา มาทิศ 2 ยกเท้าซ้าย ยึด- กระทบวางเท้าซ้ายเต็ม เหยียด ลบเหยียดขวา มือ ทั้งสองจีบคว่ำระดับหน้า ปล่อยจีบคลายมือขึ้น แยก ออกไปด้านข้าง หน้ามอง ทางซ้าย</p>	<p>หมุนตัววิ่งเข้าที่</p> <p>จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดสงขลา</p>
11	<p>ยึด-กระทบ ลงเหยียด มือขวากันวง มือซ้ายจีบ เข้าอก ตรงกับคำร้องว่า "คู่นิลปานัน"</p>	<p><u>นิลปานัน</u> ตีลังกาไปด้าน ข้างออกมา แล้วปฏิบัติเช่น เดียวกับลำดับที่ 1 ในเนื้อ ร้องว่า "นำด้วยไชยาม พวาน"</p>	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดสงขลา</p>
12	<p>กระโดด ยกเท้า เกาคาง ตรงกับคำร้องว่า "ทหาร ใหญ่"</p>	<p>กระโดดหมุนตัวมาทิศ 2 ยกเท้าซ้าย ขยับมือซ้ายเข้า อก มือขวาดังมือเกาคาง หน้ามองทางซ้าย</p>	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดสงขลา หมุนตัววิ่งเข้าที่</p>
13	<p>"ตีลังกาหกม้วน" ตรง กับคำร้องว่า "วิมลธรร ม"</p>	<p><u>วิมล</u> ทำท่าหกคะเมน หงายไปด้านหลัง ที่เรียกว่า "ตีลังกาหกม้วน"</p>	<p>จังหวัดนครศรีธรรมราชและ หนึ่งจังหวัดสงขลา</p>

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
14	กระโดด ตั้งท่า "ขยับท่า รบ" ตรงกับคำร้องว่า "ว่องไว"	กระโดดหมุนตัวทางซ้าย มาทิศ 4 แล้วยกเท้าขวา วาง เต็มเหยียด ลบเหยียดซ้าย มือ ขวาถืออาวุธคว่ำมือระดับอก มือซ้ายตั้งมือในระดับเดียวกัน พร้อมกับขยับมือไป-มา	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา หมุนตัวเข้าที่
15	ยี่ด-กระทบ ลงเหยียด มือขวากันวง มือซ้ายจับ เข้าอก แล้วกระโดด หัวเราะ ตรงกับคำร้อง ว่า "ถัดไปชื่อวิสัน"	วิสันตราวี ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 1 ในคำร้องว่า "นำด้วยไชยามพวาน" แล้ว กระโดดขึ้นด้วยเท้าขวา-ซ้าย สลับกัน พร้อมกับมือทั้งสอง ม้วนเข้าสลับกันไป-มาที่ปาก (หัวเราะ)	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา
16	กระโดด วางเหยียด มือ ขวาเข้าอก ยี่มด้วยมือ ซ้าย ตรงกับคำร้องว่า "ตราวี"	กระโดด ยกเท้าขวาวาง เต็มเหยียด ลบเหยียดซ้าย เลื่อนมือขวามาเข้าอก มือซ้าย ตั้งมือแล้วเลื่อนมาเป็นจับเข้า หาปาก (ยี่ม)	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา กระโดดหมุนมา ทิศ 2 ยกเท้าขวา วาง เต็มเหยียด ลบเหยียด ซ้าย มือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งมือกันวง ยี่ด-ยุบ วิ่งเข้าที่
17	กระโดดหัวเราะ แล้วเกา ตรงกับคำร้องว่า "มา ลุนท์เร็งแรง"	มาลุนท์ หกคะเมนไปด้าน ข้างออกมา แล้วกระโดดขึ้น ด้วยเท้าขวา-ซ้าย สลับกัน มือ ม้วนเข้าทำท่าหัวเราะ ขยับเท้า ยกเท้าขวาวาง เต็มเหยียด ลบเหยียดซ้าย มือ ขวาวางตั้งมือเกาไหล่ซ้าย มือซ้าย ตั้งมือกันวง	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
18	ขยับเท้า วางเต็มเหลี่ยม กำมือ กระทับหน้า ตรง กับคำร้องว่า "กำแหง หาญ"	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 6 ในเนื้อร้องว่า "กาจณรรจ์" แล้วหมุนตัวทวงขวามาทิศ 3 ขยับเท้าวางเต็มเหลี่ยม (เพื่อรับลอยเกยूर)	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา
19	"ขึ้นลอย 2" ตรงกับคำ ร้องว่า "เคียงขนาน เกยूर"	เกยूर หกคะเมนไปด้าน ข้างออกมา แล้วขยับยกเท้า ขวาวางเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยม ซ้าย มือซ้ายเข้าอก มือขวาดึง มือเกามือซ้าย ขยับยกเท้าขวาวางที่โคน ขาซ้ายของมาลุนท์ ดันตัวส่ง ขึ้นไปยืนด้วยเท้าขวา เท้าซ้าย เหยียบที่บ่าขวาของมาลุนท์ มือทำท่าเงื่อป้องมือ (มาลุนท์ วางเท้าทั้งสอง เต็มเหลี่ยม เป็นฐานรับลอย เกยूर มือขวาเงื่ออาวุธ มือซ้าย โอบเอาด้านหน้ามาจับเอาด้าน ขวาของเกยूर)	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา
20	มือขวาเข้าอก ยึดด้วย มือซ้าย ตรงกับคำร้อง ว่า "กระบี่ศรี"	ขณะอยู่บนลอย ทำท่ายึด	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา ลงจากลอยแล้ว หมุนตัวแยกจากกัน เข้าที่

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
21	กระโดด หัวเราะ ตรงกับ คำร้องว่า "ทั้งมายูร พูนพลัง"	<u>มายูร</u> หกคะเมนไปด้าน หน้าออกมา แล้วกระโดดขึ้น ขวา-ซ้าย สลับกัน มือม้วนเข้า หาปาก ทำท่าหัวเราะ	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดสงขลา
22	ขยับเท้า วางเต็มเหลี่ยม กำมือ กระทับเท้า 2 ครั้ง ตรงกับคำร้องว่า "แข็งขลังดี"	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 4 ในเนื้อร้องว่า "กล่ากลั่น" ลดมือลงท่าหย่อง (รอ ปฏิบัติท่ากับสัตพลี)	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดสงขลา
23	กระโดด วางเหลี่ยม มือ เงี้ยวอาวุธ ยันแขน ตรง กับคำร้องว่า "คู่กับสัต พลี"	<u>สัตพลี</u> กระโดดยกเท้าซ้าย วางเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา มือขวาจับอาวุธเงี้ยว มือซ้ายตั้ง มือตั้งแขน ยันรักแร้มายูร (มายูร หมุนตัวทิศ 3 กระโดดยกเท้าซ้าย ปฏิบัติ เช่นเดียวกับสัตพลี)	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดสงขลา
24	ยัด-ยุบ หมุน (ควง) ขยับมือเงี้ยว ตรงกับคำ ร้องว่า "มีเดชา"	ยัด-ยุบ เก็บหมุนรอบกัน ไปทางขวา (ทวนเข็มนาฬิกา) พอถึงตำแหน่งเดิม กระโดด ยกเท้าซ้ายวางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมขวา หันหน้าเข้าหากัน ขยับมือท่ารบ	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดสงขลา หมุนตัวแยกเท้าที่
25	กระโดดลงวงหน้าอัด ตรงกับคำร้องว่า "สุร เสน"	<u>สุรเสน</u> ม้วนหน้าออกมา แล้วกระโดดยกเท้าขวา วาง เท้าเต็มเหลี่ยม พร้อมกับมือ จีบคลายลงวง หน้ามองตรง	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดสงขลา
	แล้วกระโดด หมุนตัว วางเหลี่ยม มือขวาดั้งวง มือซ้ายหงายมือสูง ตรง กับคำร้องว่า "เจนนจบ"	แล้วกระโดดหมุนรอบตัว ทางขวามาทิศ 4 ยกเท้าขวา ยัด-กระทบวางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมซ้าย มือขวาหงายมือ	

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
26	กระโดด เงื่อ ตรงกับคำ ร้องว่า "รบรอนราญ"	แล้วพลิกมาตั้งวงกันเข้า มือ ซ้ายจับสอดมือตั้งมือหงายสูง หน้ามองทางขวา กระโดด หมุนตัวทางขวา มาทิศ 2 ยกเท้าซ้าย วางเท้า เต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา มือ ขวาจับอาวุธเงื่อ มือซ้ายเข้า อก หน้ามองทางซ้าย	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกลอง
27	ยัด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือขวากันวง มือซ้ายจับ เข้าอก แล้วกำมือ ขยับ พร้อมกับขยับเท้า ตรง กับคำร้องว่า "คู่กับ สุรกานต์"	สุรกานต์ ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 1 ในคำร้องว่า "นำด้วยไชยามพวาน" แล้วกำ มือขยับขึ้น-ลงสลับกัน พร้อม กับขยับเท้าตามมือด้วย	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกลอง
28	ขยับเท้า วางเต็มเหลี่ยม กำมือ กระทับเท้า 2 ครั้ง ตรงกับคำร้องว่า "หาญกล้า"	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 4 ในคำร้องว่า "กล่ากลั่น"	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกลอง หมุนตัว วิ่งกลับ เข้าที่
29	กระโดด หัวเราะ แล้ว ยิ้ม ตรงกับคำร้องว่า "โกมุท วุฒิไกร"	โกมุท กระโดดม้วนตัวด้าน หน้า แล้วกระโดดขึ้นขวา- ซ้ายสลับกัน มือม้วนเข้าหา ปาก ในท่าหัวเราะ (3 ครั้ง) จากนั้นกระโดดวางเท้าขวา เหลี่ยม ทำท่ายิ้ม	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกลอง
30	ขยับ เกา (ศีรษะ) ตรงกับคำร้องว่า "ไ ปัญญา"	ขยับเท้าในลักษณะเดิม (ขวาวางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมซ้าย) มือซ้ายลดลงมา เข้าอก มือขวาดังมือเกาศีรษะ	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกลอง ขณะเดียวกันกุมิ ต้นทักกะเมนไปด้าน หน้า 2 ครั้ง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
31	เหยียบเข้า เงื่อป้องมือ ตรงกับคำร้องว่า "เคียง มากับกระบี่"	<u>กุ่มิตัน</u> และ <u>โกมุท</u> ปฏิบัติ เช่นเดียวกับลำดับที่ 17 ใน ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ <u>กุ่มิตัน</u> นั่งตั้งเข้า เงื่อป้อง มือ หันทิศ 4 <u>โกมุท</u> เหยียบเข้า เงื่อป้อง มือ หันทิศ 2	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา
32	หกคะเมนหลัง ลอยตัว กลางอากาศ	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 43 ในระบำวีรชัยสิบแปด มงกุฏ <u>กุ่มิตัน</u> เป็นตัวหกคะเมน หลัง ลอยตัว <u>โกมุท</u> เป็นตัวส่ง	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา หมุนตัว วิ่งกลับ เข้าที่
33	ยี่ด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือขวากันวง มือซ้ายจับ เข้าอก ตรงกับคำร้องว่า "ไวยบุตรรำบาญ"	<u>ไวยบุตร</u> หกคะเมนไปด้าน ข้าง โดยมือไม่แตะพื้น ออกมา (ชักพระขรรค์ออกมาด้วย) แล้วปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับ ที่ 1 ในเนื้อร้องว่า "นำด้วย ไชยามพวาน"	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา
34	ขยับเท้า วางเต็มเหลี่ยม กำมือ กระทับเท้า 2 ครั้ง ตรงกับคำร้องว่า "รานแรง"	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 4 ในเนื้อร้องว่า "กล่ากลั่น"	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา
35	ยี่ด-กระทบ ดีสองที ตรงกับคำร้องว่า "เคียง แข่งกับนิล"	<u>นิลปาสัน</u> และ <u>ไวยบุตร</u> ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 20 ในระบำวีรชัยสิบแปด มงกุฏ <u>นิลปาสัน</u> หันทิศ 4 <u>ไวยบุตร</u> หันทิศ 2	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดยะลา

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
36	กระโดดแทงหลัง 2 ข้าง ตรงกับคำร้องว่า "ปาสัน"	นิลปาสัน กระโดดหมุนตัว ทางซ้าย หันทิศ 2 (หันหลัง ชนกัน) ไวยบุตร กระโดดหมุนตัว ทางขวา หันทิศ 4 (หันหลัง ชนกัน) มือทั้งสองจับอาวุธแทงไป ด้านข้างลำตัว (ซ้าย-ขวา) ของแต่ละคน เสร็จแล้วปฏิบัติขั้นต่อไป พร้อมกัน ตามลำดับที่ 36 ถึง 39 ของขั้นตอนที่ 1.1 ของ กระบวนการทำทางระบำวานร พงศ์	จังหวะดนตรีตีต และหนึ่งจังหวะกลอง หมุนตัว วิ่งกลับที่

3. ท่าทางในเพลงรวสามลา และเพลงกราวกลาง สำหรับพระยาวานร

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
1	หกคะเมนไปด้านข้าง เก็บมือทั้งสองจีบคว่ำ (สูง)	หกคะเมนไปด้านข้าง ออกกลางเวที หันทิศ 2 ปฏิบัติท่าเก็บ พร้อมกับมือทั้ง สองจีบคว่ำอยู่ระดับหน้า	สุครีพออก
2	ขึ้น แหกมือ (สองมือ)	ปฏิบัติขึ้นทางซ้าย (ข.- ข., ข.) เท้าซ้ายวางเต็ม เหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา ปล่อย จีบ พลิกมือ (ตั้งมือ) ปาดมือ	จังหวะดนตรีตีต

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
3	เหลี้ยว	ทั้งสองลงมาด้านข้างลำตัว เหยียดตั้ง หน้ามองทางซ้าย สลัดไบหน้ามาตรง แล้ว สลัดไบหน้ากลับมาทางซ้ายดัง เดิม	จังหวะดนตรีตีต
4	ขยับหมุนตัว ยกขวา มือ ขวาจับคว่ำ (สูง) มือ ซ้ายเข้าอก	ขยับเท้าซ้าย หมุนตัวทาง ขวามาทิศ 4 ยกเท้าขวา มือ ขวาหยิบจับขึ้นมาเป็นจับคว่ำ ระดับหน้า มือซ้ายยกขึ้นมา เข้าอก	จังหวะดนตรีตีต
5	ยัด-กระทบ แหวกมือ (มือขวา)	ยัดเข้าซ้าย พร้อมปล่อย จับพลิกมือ ปาดมือขวาลงมา ด้านข้าง กระทบ วางเท้าขวา ลงเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย หน้ามองทางขวา	จังหวะดนตรีตีต
6	ขึ้น เกา	ปฏิบัติขึ้นทางขวา (ช.-ข., ช.) เท้าขวาเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมซ้าย มือขวาเลื่อนขึ้นมา เข้าอก มือซ้ายเหยียดมือแขน ตั้งด้านข้างลำตัว แล้วยกมือ ขวามาเกามือซ้าย	จังหวะดนตรีเว้น
7	กระโดดวางเก็บ	พลิกเข้า กระโดดด้วยเท้า ขวา ยกเท้าซ้าย วางเก็บ หมุน ตัวมาทางทิศ 2 มือขวาดังวง มือซ้ายหงายมือข้างลำตัว ระดับเอว	จังหวะดนตรีตีต
8	เก็บ สอดมือเป็นท่า "สาม (สิง)"	ขณะที่เก็บ มือขวาหยิบจับ สอดขึ้นไป ตั้งหงายมือ สอด ตั้งฉาก ระดับไหล่ มือซ้าย	จังหวะดนตรีเว้น

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
9	วางเท้ายก ยืด-กระทบ ลงเหลี่ยม	เลื่อนมาตั้งวง วางเท้าขวา ยกเท้าซ้าย ยืดเข้าขวา-กระทบลงเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา	จังหวัดนครศรีธรรม ราช เพลงลง
10	กระชากตัว 8 ครั้ง	ปฏิบัติท่ากระชากตัว 8 ครั้ง	จังหวัดนครศรี ธรรมราช ปฏิบัติตามจังหวัด ตรา 1
11	ขึ้น	ขยับเท้าขึ้น (ข.-ช., ข.) เท้าซ้ายวางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมขวา	จังหวัดนครศรีธรรม ราช
12	เหลี่ยม	สลับใบหน้าเหลี่ยมมาตรง แล้วสลับใบหน้ากลับมาทาง ซ้ายดังเดิม	จังหวัดนครศรีธรรม ราช
13	ยืด-ยุบ พลิกเข้า เกา	ยืด-ยุบ พลิกเข้าเปลี่ยน เป็นเท้าขวาวางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมซ้าย มือขวาคลมมือลง มาเกาข้างลำตัวด้านขวา มือ ซ้ายเลื่อนขึ้นมาเข้าอก	หนุมาน องคต นิล นนท์ ทกคะเมนออก มา จัดแถว (2)
14	พลิกเข้ากลับ เกา	ขณะเกาพลิกเข้าเปลี่ยนมา เป็นเท้าซ้ายวางเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา หน้ามองทาง ซ้าย	จังหวัดนครศรีธรรม ราช
15	ขึ้น ลงหย่อง (หน้า เหลี่ยม)	ปฏิบัติขึ้นทางซ้าย (ข.-ช., ข.) ลงท่าหย่อง (หน้าเหลี่ยม)	จังหวัดนครศรีธรรม ราช
16	กระโดด เก็บ หมุนตัว มือขวาดังวง มือซ้าย หงายมือ	กระโดด วางเท้าซ้ายเก็บ หมุนตัวทางขวามาทิศ 1 พร้อมกับม้วนมือขวามาตั้งวง มือซ้ายพลิกหงายมือข้างลำตัว ระดับเอว	จังหวัดนครศรีธรรม ราช

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
17	วางเท้ายก ยืด-กระทบ ลงท่า "เจ็ด (สิง)"	วางเท้าซ้าย ยกเท้าขวา แล้วยืด-กระทบ วางเท้าขวา เต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย น้ำหนักอยู่เข้าขวา หน้ามอง ทางซ้าย เปลี่ยนลบเหลี่ยมขวา	จังหวัดนครศรีธรรมราช รองเพลงลง
18	กระซาดัว 8 จังหวัด	ปฏิบัติกระซาดัว 8 จังหวัด มีขั้นตอนดังนี้ 1. โดยให้จังหวัดแรก กระซาดัวไปด้านซ้าย พร้อม เปลี่ยนเป็นเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา 2. สลัดหน้ามาตรง 3. กระซาดัวไปทางซ้าย พร้อมสลัดหน้าไปทางซ้าย 4. กระซาดัวมาหลัง พร้อมกับก้มหน้า ขั้นตอนที่ 3-4 ปฏิบัติใน จังหวัดกระชั้น แล้วปฏิบัติในสี่ขั้นตอนอีก 1 เทียว	ปฏิบัติตรงข้ามกับ ลำดับที่ 10 จังหวัดนครศรีธรรมราช ปฏิบัติตามจังหวัด เวลา 2
19	ขึ้น มือท่าท่า "สาม (สิง)"	ปฏิบัติขึ้นทางซ้าย (ข.-ข., ข.) เท้าซ้ายวางเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา มือซ้ายเข้าอก มือขวาหงายมือ คอกตั้งฉาก ระดับไหล่ หน้ามองทางซ้าย	จังหวัดนครศรีธรรมราช
20	กระโดด วางเก็บ หมุน ตัว มือขวาดึงมือ มือ ซ้ายจับหาง	กระโดด ยกเท้าซ้ายวาง เก็บ หมุนรอบตัวทางซ้ายมา ทิศ 1 มือขวาดึงมือระดับอก	นิลพัท ชมพูพาน ชามภูวราช ออกมา

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
21	เก็บออกมือ ท่า 'สี่ (ลิง)'	มือซ้ายจับหางมือระดับเดียว กัน ขณะเก็บพลิกมือขวาลง หางมือข้างลำตัว งอข้อศอก มือซ้ายม้วนขึ้นไปตั้งวงบน	จัดแถว (3) จังหวัดนครศรีธรรมราช
22	ขยับยก ยืด-กระทบ ลง เหลี่ยม	ขยับยกเท้าขวา ยืด- กระทบ วางเท้าขวาเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย หน้านักอยู่เข้า ขวา	จังหวัดนครศรีธรรมราช รพเพลงลง
23	กระชากตัว 8 จังหวัด	ปฏิบัติท่ากระชากตัว 8 จังหวัด เช่นเดียวกับลำดับที่ 10	จังหวัดนครศรีธรรมราช ปฏิบัติตามจังหวัดระ ลา 3
24	ขึ้น มือขวาดังวง มือ ซ้ายหางมือสูง	ปฏิบัติขึ้นทางขวา (ข.- ข., ข.) เท้าขวาวางเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย มือขวาเลื่อน ขึ้นมาตั้งวงกันเข้า มือซ้ายจับ สอดขึ้นไปตั้งมือหาง คอกทำ มุมฉากระดับไหล่	จังหวัดนครศรีธรรมราช
25	พลิกเข้า ขึ้น ลงท่าหย่อง	พลิกเข้ามาทางซ้าย ปฏิบัติท่าขึ้นทางซ้าย (ข.-ข., ข.) ลงท่าหย่อง หน้าอัด	จังหวัดนครศรีธรรมราช
26	ขยับ เกา	ขยับเข้ามาทางขวา เท้า ขวาวางเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยม ซ้าย ปฏิบัติท่าเกา มือซ้ายเข้า อก มือขวาเกา ข้างลำตัว	จังหวัดนครศรีธรรมราช
27	พลิกเข้า ขึ้นท่าหย่อง	ขณะเกา พลิกเข้ามาทาง ซ้าย ปฏิบัติขึ้นทางซ้าย (ข.- ข., ข.) ลงท่าหย่อง หน้าอัด	จังหวัดนครศรีธรรมราช

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
28	กระโดดลงวง (หน้า เสี้ยว)	กระโดด หมุนตัวทางขวา มาทิศ 2 ปฏิบัติท่าลงวง (หน้า เสี้ยว)	จังหวัดนครศรีธรรม
29	กระที่บกกลับ	ปฏิบัติท่ากระที่บกกลับ เช่น เดียวกับลำดับที่ 23 ในระบำ วีรชัยสิบแปดมงกุฏ	จังหวัดนครศรีธรรม
30	สอดเท้า-ยก-วาง-เก็บ หมุ่น	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 16 ในเพลงรุกรัน ของระบำ วานรพงศ์	จังหวัดนครศรีธรรม
31	ย่ำเท้าเดิน	หมุนตัวทางซ้ายมาทิศ 1 จัดแถว (4) ขยับยกเท้าซ้าย วางเท้าซ้ายลงเดิน (ตาม จังหวัดกราวกลาง) มือจับผ้า ห้อยข้าง (พระยาวานร จะเดินใน ขณะที่ยังไม่ถึงบทร้องของตัว เอง)	- เพลง กราว กลาง-
32	ขยับ ยก ยืด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือซ้ายจับเข้า อก มือขวาดังวง ตรงกับ คำร้องว่า "สุครีพโอรส"	สุครีพ ขยับยกเท้าซ้าย ยืด-กระทบวางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมขวา มือซ้ายตั้งมือม้วน มาจับเข้าอก มือขวาดังวงกัน เข้า	จังหวัดนครศรีธรรม และหนึ่งจังหวัดกราว กลาง
33	ขยับวางเหลี่ยม ไว้มือ ตรงกับคำร้องว่า "โอรส พระสุริย์ฉาน"	ขยับยกเท้าขวา วางเต็ม เหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย ตั้งมือ ขวาขึ้นตะแคง มือซ้ายเข้าอก ศีรษะเอียงขวา	จังหวัดนครศรีธรรม และหนึ่งจังหวัดกราว กลาง
34	ขยับ ยก ยืด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือซ้ายจับ	หมุนตัวรอบตัวทางขวา มือเข้าอก วิ่งเข้าที่ หนุมน ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 32 ในคำร้องว่า	จังหวัดนครศรีธรรม และหนึ่งจังหวัดกราว

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
35	เข้าอก ตรงกับคำร้องว่า "คำแหงหนุมาน" กระโดด หมุน วาง เหลี่ยม มือขวาตั้งวง มือซ้ายหงายมือสูง ตรงกับ คำร้องว่า "ทหารหน้า"	"สุครีพโอรส" แล้วปฏิบัติท่า เกาสีข้าง ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 2 ในคำร้องว่า "ทหารหน้า" (ในหัวข้อ 1.2)	กลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่
36	ขยับ ยก ยึด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือจับเข้าอก แล้วเกา ตรงกับคำร้อง ว่า "นิลพัทฝ่ายชมพู"	ลดมือมาเข้าอก วิ่งเข้าที่ นิลพัท ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 32 ในคำร้องว่า "สุครีพโอรส" แล้วปฏิบัติเกา มือ	กลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่
37	กระโดด วางเหลี่ยม มือ ขวาทตั้งมือชี้ แล้วยิ้ม ตรง กับคำร้องว่า "ฝ่ายชมพูนครา"	กระโดดด้วยเท้าซ้าย ยก เท้าขวาวางเหลี่ยม ลบเหลี่ยม ซ้าย มือขวาทตั้งมือชี้ เลื่อนออกไปชี้ด้านข้าง แขนตั้ง แล้วลดมือขวามาเข้าอก มือซ้ายตั้งมือเลื่อนมาเป็นจับ เข้าหาปาก (ยิ้ม) พร้อมกับลด มือกันวง หมุนตัวทางขวาวิ่ง เข้าที่	กลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่
38	กระโดด วางเหลี่ยม มือ ซ้ายจับเข้าอก ตรงกับ คำร้องว่า "องคตบุตร พระยา"	องคต หมุนตัวออกมา แล้วกระโดดยกขาซ้าย วาง เท้าเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา มือซ้ายตั้งมือมาจับเข้าอก มือขวาทตั้งวงกันเข้า	กลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่
39	ขยับ ยกขวา ยึด- กระทบ ลงเหลี่ยม ไขว้มือ ตรงกับคำร้องว่า "พาลี"	ขยับยกเท้าขวา ยึด- กระทบวางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมซ้าย ตั้งมือขวาวขึ้น ตะแคงมือ มือซ้ายเข้าอก ศีรษะเอียง ข.	กลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
40	ขยับ ยกวาง ลงเหลี่ยม มือซ้ายจับเข้าอก ตรง กับคำร้องว่า "ชมพู พาน" ขยับยก ข. ยึด-กระทบ ลงเหลี่ยม พนมมือไหว้ ข้างศีรษะ ตรงกับคำร้อง ว่า "คิวะ"	ลดมือขวาเข้าอก ซ้ายตั้ง วง หมุนตัวเข้าที่ <u>ชมพูปาน</u> ขยับยกเท้าซ้าย วางเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา มือ ซ้ายตั้งมือม้วนมาจับเข้าอก มือขวาดังวงกันเข้า ขยับยกเท้าขวา ยึด- กระทบลงเหลี่ยม ลบเหลี่ยม ซ้าย มือทำท่าพนมมือ เลื่อน มาไหว้ข้างศีรษะด้านขวา	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ กลาง
41	ขยับ ยก หมุนวาง เหลี่ยม มือทั้งสองหงาย มือ (สูง) ตรงกับคำร้อง ว่า "คิวะโปรดประสาท"	ขยับยกเท้าขวา หมุนทาง ขวามาทิศ 2 วางเท้าเต็ม เหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา มือทั้ง สองม้วนเข้า พลิกหงายมืออยู่ ระดับหน้า หมุนตัววิ่งเข้าที่	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ กลาง
42	ขยับ ยก ยึด-กระทบลง เหลี่ยม มือจับเข้าอก แล้วเกาคาง ตรงกับคำ ร้องว่า "ขามภูวราชชาติ เชื้อ"	<u>ขามภูวราช</u> ปฏิบัติเช่น เดียวกับลำดับที่ 32 ในคำร้อง ว่า "สุกรีพอรส" แล้วพลิกเข้า เปลี่ยนเป็นเท้าขวาวางเหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย ตั้งมือขวาเก คาง ลดมือซ้ายเข้าอก	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ กลาง
43	กระโดด วางเหลี่ยม มือ ทั้งสองขยับมือ ขยับไหล่ ตรงกับคำร้องว่า "พระ ยาหมี"	กระโดดยกเท้าขวา วาง เหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย มือทั้ง สองคว่ำมือ กางนิ้วห้อยลง พร้อมขยับไหล่ขึ้น-ลง กระโดดเข้าอก หมุนตัววิ่ง เข้าที่	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ กลาง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
44	กระโดด วางเหลี่ยม มือ ซ้ายจับเข่าอก แล้วเกา ตรงกับคำร้องว่า "นิล นนท์ลูกระยะ"	นิลนนท์ ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 34 ในคำร้องว่า "องค์บุตรพระยา" แล้วพลิกเข้า เปลี่ยนเท้า ขวาวางเหลี่ยม ลบเหลี่ยมซ้าย มือซ้ายเกาข้างลำตัว	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ กลาง
45	กระโดด ยกซ้าย ยึด- กระทบวางเหลี่ยม มือ ทั้งสองจับปล่อย (สูง) ตรงกับคำร้องว่า "ลูกระยะ พระอัครนี้"	กระโดดยกเท้าซ้าย หมุน มาทิศ 2 ยึด-กระทบวาง เหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา มือทั้ง สองเลื่อนมาจับคว่ำระดับหน้า แล้วม้วนมือออกปล่อยจับ แขน มือหงายออกจากกัน	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ กลาง
46	ขยับ ยก ยึด-กระทบ ลงเหลี่ยม มือซ้ายจับเข่า อก ตรงกับคำร้องว่า "ล้วนกระยะ" ตะลึงตึก หมุนตัว มือทำ ท่า "แผลงฤทธิ์" ตรงกับ คำร้องว่า "พงศ์พระยา"	พระยาวานร ปฏิบัติ พร้อมกัน ปฏิบัติเช่นเดียวกับ ลำดับที่ 32 ในคำร้องว่า "สุครีพโอรส" แล้วปฏิบัติตะลึงตึก หมุน ตัวมาทิศ 4 แผลงฤทธิ์ เช่น เดียวกับลำดับที่ 27 ในระบำ วีรชัยสิบแปดมงกุฎ	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ กลาง
47	กระโดด ยกเท้า เกาค้าง ตรงกับคำร้องว่า "วานร"	กระโดด หมุนตัวมาทิศ 2 ยกเท้าซ้าย มือขวาดึงมือเกา ค้าง มือซ้ายเข่าอก แล้ววางเท้าลงเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมขวา ปฏิบัติเกามือ รอ ท่าบทบาทในขั้นต่อไป	จังหวัดนครศรีธรรมราช และหนึ่งจังหวัดกระบี่ กลาง

4. ท่าทางในเพลงพญาเดิน สำหรับวานรทุกตัว

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
1	ขยับ ยกซ้าย ดบมือ	พระยาวานร ขยับเท้า ขวาหมุนมาทิศ 4 ยกเท้าซ้าย หนีบน้อง ดบมือ จัดแถว (5)	-เพลงพญาเดิน- จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี
2	ยัด-กระทบ เรียก	ยัดเข้าขวาขึ้นสุดเข้า กระทบวางเหลี่ยม พร้อมตั้ง มือซ้าย แล้วยกขึ้นเล็กน้อย ปาดมือลงมาวัดเข้าหาตัว มือ ขวาเข้าอก	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี
3	ขยับหมุน ยกซ้าย ตั้งมือ	ขยับเท้าขวาหมุนมาทาง ขวามาทิศ 2 ยกเท้าซ้าย มือ ทั้งสองตั้งมือระดับอก	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี
4	ยัด-กระทบ โภยมือ	ยัดเข้าขวาขึ้นสุดเข้า กระทบวางเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา โภยมือทั้งสอง ขึ้นไป	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี
5	ขยับหมุน ยกซ้าย ตั้งมือ ตะแคง	ขยับเท้าขวา หมุนทาง ซ้ายมาทิศ 4 ยกเท้าซ้าย มือ ขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งมือ ตะแคงระดับหน้า	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี
6	ยัด-กระทบ ไว้มือ	ยัดเข้าขวาขึ้นสุดเข้า กระทบวางเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขวา ขยับมือซ้าย แล้วตั้งมือตะแคงเช่นเดิม	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี
7	ขยับ เกา	ขยับพลิกเข้าเปลี่ยนเป็น เท้าขวา วางเต็มเหลี่ยม ลบ เหลี่ยมซ้าย ปฏิบัติท่าเกา	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดจันทบุรี

* วานรสิบแปดมงกุฎ นั่งตั้งเข้าขวา นั่งตั้งเข้าซ้าย พนมมือทื่อ (รับคำสั่ง)

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
8	ขึ้น หย่องหน้าเสี้ยว	พร้อมกันนี้ วานรลืบแปด มงกุฏขยับลุกขึ้นทางขวา หัน ทิศ 4 แล้วจึงปฏิบัติในท่าทาง ต่อไปพร้อมกัน ขึ้นทางขวา (ช.-ข., ซ.) ลงท่าหย่องหน้าเสี้ยว (ขวา)	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดกลอง
9	ยัด-ยุบ เก็บ หมุน	ยัดเข้าทั้งสองสุดเข้า ยุบ ลง ยกเท้าขวาวางเก็บ หมุน ทางขวามาทิศ 2	จังหวัดนครสวรรค์ และสองจังหวัดกลอง
10	กระโดด ลงวงหน้าเสี้ยว	กระโดดยกเท้าขวา วาง เท้าเต็มเหลี่ยม มือทั้งสองจับ พลิกหงายลงวง หน้ามองทาง ซ้าย	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดกลอง
11	กระตืบกลับ	ปฏิบัติท่ากระตืบกลับ	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดกลอง
12	ไย้ตัว-หมุน ยกซ้าย	ไย้ตัวมาเข้าซ้าย แล้ว กระซอกตัวกลับ ยกเข้าซ้าย ขึ้น หมุนตัวรอบตัวทางขวามา ทิศ 2	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดกลอง
13	เดินจัดแถว	วางเท้าซ้ายลงพื้น เดิน พร้อมกับจัดแถว (6)	จังหวัดปฏิบัติตาม จังหวัดกลอง
14	กระโดด เก็บ	กระโดด หมุนหันหน้าเข้า หากัน ยกเท้าซ้ายวางเก็บ ขยับยกเท้าซ้าย มือปฏิบัติท่า 'เจ็ด (สิง)'	จังหวัดนครสวรรค์ และสองจังหวัดกลอง (หันหลังให้ผู้ชม)
15	ยัด-กระทบ ลงหย่อง	ยัด-กระทบ ทำท่าหย่อง หน้าเสี้ยว	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดกลอง
16	ขึ้น	ปฏิบัติท่าขึ้น (● = ช.- ข., ซ. ▲ = ข.-ช., ข.)	จังหวัดนครสวรรค์ และหนึ่งจังหวัดกลอง

ลำดับ ที่	ชื่อท่า, คำเรียก หรือนาฏยศัพท์	วิธีปฏิบัติ	หมายเหตุ
17	กระโดดชูมือไหว้ทาง ซ้าย	กระโดดด้วยเท้าขวา ยก เท้าซ้ายวางชิดเท้าขวา พนม มือไหว้ชูเหนือศีรษะ	จังหวัดนครราชสีมา และหนึ่งจังหวัดกลอง
18	กระโดดชูมือไหว้ทาง ขวา	กระโดดด้วยเท้าซ้าย ยก เท้าขวาวางชิดเท้าซ้าย พนม มือไหว้ชูเหนือศีรษะ	จังหวัดนครราชสีมา และหนึ่งจังหวัดกลอง
19	กระโดดชูมือไหว้ทาง ซ้าย และทางขวา	ปฏิบัติเช่นเดียวกับลำดับที่ 17 และ 18 อีก 1 เที้ยว	จังหวัดนครราชสีมา และสองจังหวัดกลอง
20	เดินลิง ชูมือไหว้	เดินย่อเข้าเกือบถึงพื้น พนมมือชูไหว้เข้าหาที่ประทับ พระราม	

การใช้ท่ารำต่าง ๆ ในระบำวານรพงค์

ระบำวานรพงค์ จะใช้ลักษณะท่าทางต่าง ๆ ตามแบบนาฏศิลป์โขน (ลิง) ซึ่งแยก
เป็นลักษณะต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. ลักษณะที่เป็นชื่อท่าโดยเฉพาะ (ดูภาคผนวก ข)

ตารางแสดงการใช้ท่ารำในลักษณะที่เป็นชื่อท่า

เพลง	ชื่อท่า	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ	หมายเหตุ
รุกรัน	ใช้ตัว 2 จังหวัด	1	ท่าที่ปฏิบัติพร้อมกัน
	แม่ท่าที่สอง (ลิง)	1	
แขกโหม่งชั้นเดียว	เกา	1	
	ใช้ตัว 2 จังหวัด	2	
	แม่ท่าที่สาม (ลิง)	1	
แขกโหม่งชั้นเดียว	เกา	1	ท่าที่ปฏิบัติเฉพาะตัว

เพลง	ชื่อท่า	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ	หมายเหตุ
ร่ำสามลา	กระโดดแทงหลัง	1	
	ขึ้นลอย 2	1	
	ขยับท่ารบ	1	
	เงื้อมมือ	1	
	ตีสองที	1	
	ยิ้ม	1	
	หกคะเมน	2	
	หัวเราะ	3	
	เกา	2	
	กระซอกตัว 8 ครั้ง	3	
ร่ำสามลา	แม่ท่าที่สาม (สิง)	2	
	แม่ท่าที่สี่ (สิง)	1	
	แม่ท่าที่เจ็ด (สิง)	1	
กรราวกลาง	หกคะเมน	1	
	เกา	3	
พญาเดิน	เกา	1	
	แม่ท่าที่เจ็ด (สิง)	1	

จากตารางจะเห็นท่าทางที่เป็นลักษณะเฉพาะของสิง เช่น ท่าทางในแม่ท่า ท่า หกคะเมน ท่าเกา เป็นต้น ถ้าพิจารณาในแต่ละเพลงของระบำวานรพงศ์ จะเห็นการใช้ลักษณะท่าทางที่เป็นชื่อท่า ได้ดังนี้

เพลงรุกรัน มีท่าทางในแม่ท่าที่สอง (สิง) เป็นท่าหลัก

เพลงแขกโหม่งชั้นเดียว มีท่าทางในแม่ท่าที่สาม (สิง) เป็นท่าหลัก ส่วนของการปฏิบัติท่าทางเฉพาะตัว จะมีท่าทางที่เป็นหลักเฉพาะของวานรแต่ละตัวเลย เช่น ท่าขึ้นลอย 2 ของเกยูร และมาลุนท์ (ลำดับที่ 19) ท่าหกคะเมนหลัง ลอยตัวกลางอากาศ ของกมุติตัน และ โทมุท (ลำดับที่ 32) ท่ากระโดดแทงหลัง ของนิลปาสันและไวยบุตร (ลำดับที่ 36) เป็นต้น ซึ่งท่าเหล่านี้เป็นท่าเด่นของบรรดาวานรสิบแปดมงกุฎนี้ด้วย

ร่ำสามลา มีท่าทางที่เป็นหลัก คือ ท่าในแม่ท่าที่สาม, ที่สี่ และที่เจ็ด (สิง) เช่นนี้ เป็นท่าหลัก และในเพลงพญาเดิน ก็มีท่าในแม่ท่าที่เจ็ด (สิง) เป็นท่าหลัก

จึงเห็นได้ว่า ท่าทางของระบำวามรพงศ์ในส่วนที่เป็นลักษณะชื่อท่านั้น จะมีการใช้ท่าทางในแม่ท่าลิงเป็นหลักมากที่สุด และยังมีส่วนของการนำท่าทางในการรบบมาใช้บ้าง เช่น ท่าเงื้อป้องมือ ท่าตีสองที่ ท่าขึ้นลอย เป็นต้น

2. ลักษณะที่เป็นนาฏยศัพท์

ตารางแสดงการใช้ท่าทางในลักษณะที่เป็นนาฏยศัพท์

เพลง	นาฏยศัพท์	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ	หมายเหตุ		
รุกรัน	ใช้ตัว	1			
	ตะลิกตีก	1			
	เต็น	2			
	ยี่ด-กระทบ	2			
	หย่อง (หน้าเสี้ยว)	1			
	แขกโหม่งชั้นเดียว	เก็บ		1	ทำที่ปฏิบัติพร้อมกัน
		กระทืบพัน		1	
		กระทืบกลับ		1	
		ขึ้น		2	
		ตะลิกตีก		1	
ยี่ด-กระทบ		3			
ยี่ด-ยุบ		1			
ลงวง		4			
เลาะ เลาะ		1			
สูดเท้า		1			
แขกโหม่งชั้นเดียว	หย่อง (หน้าเสี้ยว)	2	ทำที่ปฏิบัติเฉพาะตัว		
	เหลี้ยว	4			
	เงื่อ	2			
	ยี่ด-กระทบ	11			
	เงื่อ	2			
รั้วสามลา	เก็บ	6			
	กระทืบกลับ	1			
	ขึ้น	6			

เพลง	นาฏยศัพท์	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ	หมายเหตุ
กรราวกลาง	ยี่ด-กระทบ	4	
	ยี่ด-ยุบ	1	
	ลงวง	1	
	หย่อง	3	
	เหลี้ยว	1	
	สูดเท้า	1	
	เต็น	1	
	ตะลือกตีก	1	
	ยี่ด-กระทบ	6	
พญาเดิน	เก็บ	2	
	กระทืบกลับ	1	
	ขึ้น	2	
	เดินลิง	1	
	เต็น	1	
	ยี่ด-กระทบ	3	
	ยี่ด-ยุบ	1	
	โย้ตัว	1	
	ลงวง	1	
	หย่องหน้าเสี้ยว	2	

จากตารางแสดงให้เห็นว่า ระบุว่านาฏยศัพท์มีการใช้นาฏยศัพท์ที่อยู่ในทุกเพลง มีบางท่าทางที่มีลักษณะเป็นชื่อท่าด้วย เช่น ท่าหย่อง ท่ากระทืบกลับ ท่ากระทืบพื้น ท่าเงื่อ และท่าลงวง ในแต่ละเพลงจะมึนาฏยศัพท์ที่เป็นท่าหลักอยู่ด้วย เช่น

เพลงรุกรัน ได้แก่ ท่าหย่องหน้าเสี้ยว (ลำดับที่ 2)

เพลงแขกโหม่งชั้นเดียว ได้แก่ ลงวง (ลำดับที่ 14, 22), หย่องหน้าเสี้ยว (ลำดับที่ 8) ส่วนในท่าทางที่ปฏิบัติเฉพาะตัวนั้น เป็นการปฏิบัติตามคำร้องจึงไม่มีนาฏยศัพท์ที่เป็นท่าหลัก และในเพลงร่ำสามลา เพลงกรราวกลาง และเพลงพญาเดิน ก็ไม่มีลักษณะท่าทางนาฏยศัพท์ที่เป็นท่าหลัก

3. ลักษณะเบ็ดเตล็ด

ตารางการใช้ท่ารำในลักษณะเบ็ดเตล็ด

เพลง	เบ็ดเตล็ด	จำนวนครั้งที่ปฏิบัติ	หมายเหตุ
แขกโหม่งชั้นเดียว	กระโดด	4	ทำที่ปฏิบัติพร้อมกัน
	ขยับ	1	
	นั่งตั้งเข่า	1	
	พลิกเข่า	1	
	หมุน	1	
แขกโหม่งชั้นเดียว	กระโดด	15	ทำที่ปฏิบัติเฉพาะตัว
	ขยับ	12	
ร้วสามลา	กระโดด	4	
	ก้าวเท้า	3	
	ขยับ	3	
	พลิกเข่า	4	
	หมุน	2	
กรราวกลาง	กระโดด	5	
	ขยับ	7	
	หมุน	3	
พญาเดิน	กระโดด	3	
	ขยับ	4	
	หมุน	3	

ลักษณะของการทำให้เกิดความต่อเนื่องของท่าทางที่ใช้มากที่สุด ได้แก่ การกระโดดขยับ และการหมุนตัว ซึ่งในระบำนวนรพงค์จะเห็นได้ชัดเจนในเพลงแขกโหม่งชั้นเดียว และเพลงกรราวกลาง ซึ่งในการแสดงชุดนี้เป็นการปฏิบัติท่าทางประกอบคำร้อง อันเป็นส่วนทำให้การปฏิบัติท่าทางของวານรนั้นคล่องแคล่วขึ้น

4. ลักษณะมือ

ส่วนใหญ่ลักษณะมือของระบำวานรพงศ์ จะถูกกำหนดโดยท่าทางต่าง ๆ แล้วมีที่พิเศษนอกเหนือจากนั้น ได้แก่

มือจับผ้า (ลำดับที่ 17, 31)

มือกำ (กำมือ) ลำดับที่ 4, 6, 28, 34 เป็นต้น

นอกจากนี้ในเพลงพญาเดิน มีการใช้มือในลักษณะการทำท่าทางแสดงการสื่อความหมายกันด้วย เช่น กวักมือ (เรียก) ลำดับที่ 2, โภยมือ ลำดับที่ 4, ชูมือไหว ลำดับที่ 17-20

5. ลักษณะการใช้ทิศทาง

การใช้ทิศทางของระบำวานรพงศ์ พิจารณาตามลำดับขั้นของการปฏิบัติ แบ่งได้ดังนี้

5.1 ทิศทางที่ปฏิบัติไปในทางเดียวกัน

ตารางแสดงการใช้ทิศทาง

เพลง	ทิศ 1	ทิศ 2	ทิศ 3	ทิศ 4
รุกรัน		1-6		
แขกโหม่งชั้นเดียว	17-23,36	7-16,24-35		37
แขกโหม่งชั้นเดียว (เฉพาะตัว)	1,3-7			2,8
รัวสามลา	16-27,30	1-15,28-29		
กราวกลาง	31,32-34 36-37, 39-41	35,38,42,44		43
พญาเดิน		3-4,9-16	17-20	1-2,5-8

จะเห็นได้ว่า ในระบำชุดนี้บางเพลงใช้ทิศทางเพียงด้านเดียวในการปฏิบัติท่าทาง เช่น เพลงรุกรัน ปฏิบัติในทิศ 2 ส่วนนอกนั้นมีการเคลื่อนที่ในการใช้ทิศทางแตกต่างกัน มีบางท่าทางที่เปลี่ยนทิศทางในทันที เช่น เพลงกราวกลาง เปลี่ยนทิศจากทิศ 2-ทิศ 4-ทิศ 2 เป็นต้น และมีที่พิเศษกว่าระบำชุดอื่น ๆ คือ มีการใช้ทิศทางในด้านที่ 3 (หันหลังให้คนดู) ด้วย

บรรดาวานรทุกตัวต้องเข้าเฝ้าพระราม พระลักษมณ์ ซึ่งนั่งอยู่บนเวทีด้านใน ดังนั้นจึงต้องใช้ทศ 3 ในการปฏิบัติท่าทาง

5.2 ทิศทางที่ปฏิบัติคู่กัน (หันคนละทิศทาง)

ตารางแสดงการใช้ทิศทางที่ปฏิบัติคู่กัน

เพลง	ทิศ 1 และทิศ 3	ทิศ 2 และทิศ 4	หมายเหตุ
แขกโหม่งชั้นเดียว		38-39	
แขกโหม่งชั้นเดียว (เฉพาะตัว)	18-29, 23-24 31-32	35-36	

มีการใช้ทิศทางคู่กันอยู่ไม่มากในระบำวานรพงศ์ ส่วนใหญ่จะเป็นท่าทางประกอบคำร้อง เช่น เป็นท่าขึ้นลอย ท่ารบท่า 1 ท่าเงี่ยงป้องมือ ท่ากระโดดแทงหลัง เป็นต้น การใช้ทิศทางของระบำชุดนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในทิศ 1 เป็นส่วนมาก เพราะเนื้อหาของระบำส่วนใหญ่เป็นการแสดงคุณลักษณะของวานรแต่ละตัว ซึ่งต้องใช้การหันเข้าหาผู้ชมเป็นหลัก

โดยสรุป ระบำวานรพงศ์ เป็นระบำที่มีคุณลักษณะทางด้านประวัติตัวละครอยู่ด้วย และเป็นระบำในการแสดงโขนที่ใช้ผู้แสดงมากที่สุดถึง 25 คน ในส่วนของความเป็นโครงสร้างระบำ การแสดงชุดนี้เท่ากับมีอยู่สองส่วนในชุดเดียว ดังนี้คือ

- โครงสร้างในส่วนแรก เป็นของวานรสิบแปดมงกุฎ โดยมีโครงสร้างดังนี้

ส่วนหน้า ได้แก่ การปฏิบัติท่าทางในเพลงรุกรัน อันเป็นความหมายถึงการเดินทางมารวมกันระหว่างทหารทั้งสองฝ่าย (เมืองขีดขิน+เมืองชมพู)

ส่วนดำเนินเรื่อง ได้แก่ การแสดงท่าทางตามบทร้องในเพลงแขกโหม่งชั้นเดียว โดยเนื้อหาของส่วนนี้จะกล่าวรายชื่อของวานรสิบแปดมงกุฎทั้ง 18 ตัว ซึ่งเป็นจุดประสงค์ของผู้จัดทำระบำชุดนี้โดยตรง ในส่วนท้ายของโครงสร้างส่วนนี้อยู่ในช่วงท้ายสุดของระบำ คือ ในเพลงพญาเดิน

- โครงสร้างในส่วนที่สอง เป็นของพระยาวานร มีส่วนต่าง ๆ ดังนี้

ส่วนหน้า ได้แก่ การปฏิบัติท่าทางในเพลงร่ำสามลา โดยเป็นการนำมาสู่ส่วนเนื้อหา ซึ่งเป็นการออกมาของตัวแสดงที่ละกลุ่ม โดยครั้งแรกสุครีพนำออกมา แล้วช่วงต่อไปเป็นหนุมาณ องคต นิลพัท แล้วในช่วงท้ายเป็น ชามภูวราช ชมพูพาน และนิลนนท์ ซึ่งเป็นการนำเข้าสู่ในส่วนเนื้อหาที่น่าสนใจอีกรูปแบบหนึ่ง

ส่วนเนื้อหา (ส่วนดำเนินเรื่อง) ได้แก่ การปฏิบัติท่าทางในเพลงกราวกลาง เนื้อหาของท่าทางและบทร้องก็เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะของตัวพระยาวานรเอง

ส่วนท้าย หรือส่วนจบ ได้แก่ การปฏิบัติท่าทางในเพลงพญาเดิน โดยให้พระยาวานรเป็นผู้นำในการปฏิบัติในส่วนนี้

ลักษณะท่าทางประกอบเพลงต่าง ๆ ในระบำชุดนี้ พอที่จะแยกได้ดังนี้ ใช้ท่าทางที่มีอยู่เดิม เช่น ในเพลงรุกรัน เพลงแขกโหม่งชั้นเดียว ในส่วนที่ปฏิบัติพร้อมกัน (นำท่ามาจากการออกกราวนอก) เพลงรั้วสามลา และเพลงพญาเดิน ใช้ท่าทางประกอบคำร้อง เช่น ในเพลงแขกโหม่งชั้นเดียว และเพลงกราวกลาง ซึ่งท่าทางต่าง ๆ บางท่าก็นำมาจากท่าทางในแม่ท่า 5 ท่า ได้แก่ ท่าใช้ตัวสองจังหวะ แม่ท่าสอง แม่ท่าสาม แม่ท่าสี่ แม่ท่าเจ็ด แล้วยังมีท่าในกระบวนการออกกราว 6 ท่า ได้แก่ ท่าขยับท่ารบ ท่าเงี้ยวป้องมือ ท่ากระโดดแทงหลัง ท่าตีสองที่ท่ากระซอกตัวแปดครั้ง ท่าใช้ตัวสองจังหวะ นอกจากนี้ยังมีท่าในท่ารบด้วย 2 ท่า ได้แก่ ท่าลอย 2 และท่าตีสองที่ ตลอดจนมีการใช้ท่าหกดะเมนและท่าที่แสดงกิริยาของลิง ได้แก่ ท่าเกา ท่ายิ้ม และท่าหัวเราะ เป็นต้น

ระบำในการแสดงโขนของลิง มีสองชุดคือ ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ และระบำวานรพงศ์ ซึ่งมีเนื้อตามที่กล่าวมานั้นพอสรุปได้ดังนี้คือ

1. ระบำของลิง มีผู้แสดงอยู่สองพวก คือ เป็นเสนาวานรสิบแปดมงกุฏ และเป็นลิงพระยา
2. ระบำทั้งสองชุดนี้มีที่มาต่างกันคือ ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของนายธนิต อยู่โพธิ์ ที่นำการแสดงไปเผยแพร่ในต่างประเทศ โดยประดิษฐ์ขึ้นมา คู่กับระบำวีรชัยเสนายักษ์ ส่วนระบำวานรพงศ์นั้น นายเสรี หวังในธรรม ได้เป็นผู้คิดสร้างสรรค์ขึ้น โดยใช้ประกอบในการแสดงโขนชุด หนุมานชาญสมร
3. ความมุ่งหมายของการจัดสร้างระบำทั้งสองชุดนี้ คือ ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ เป็นการแสดงพลังกำลังความสามารถของกองทัพฝ่ายพลับพลา (พระราม) ส่วนระบำวานรพงศ์นั้น เป็นการบรรยายให้ทราบชื่อและลักษณะของวานรที่สำคัญ ๆ
4. ระบำทั้งสองชุดนี้มีความสำคัญต่างกันคือ ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ เป็นระบำที่สร้างความตระการตาให้กับการแสดงโขนในตอนยกทัพ (สามารถใช้แทนการออกกราวได้) ส่วนระบำวานรพงศ์ เป็นส่วนที่เสริมเนื้อหาให้มีความหมายเด่นชัดขึ้น
5. ลักษณะท่าราชของระบำทั้งสองชุดนี้ ในระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏใช้เพลงกราวนอก โดยไม่มีเนื้อร้องประกอบ ซึ่งมีท่าทางจากหลักวิชาทางนาฏยศิลป์โขนลิง ได้แก่ ท่าใน

แม่ท่า ท่ารำตรวจพล ท่ารบ นำมาปรับปรุงใหม่โดยมีการหาคะเมนสอดแทรกด้วย ส่วนลักษณะท่ารำวาทรงศ์จะประกอบด้วยเพลงบรรเลงและเพลงร้อง โดยมีการปฏิบัติท่าทางตามลักษณะที่กำหนดไว้โดยเฉพาะ เช่น ท่าทางในเพลงรุกรัน และท่าทางในเพลงรั้วสามลา เพลงพญาเดิน ซึ่งมีการปรับปรุงบ้างเพื่อให้เกิดความเหมาะสมและความแปลกใหม่ในการแสดง ส่วนอีกลักษณะหนึ่งของท่ารำในระบำชุดนี้ คือ เป็นการใช้ท่าทางแสดงความหมายตามเนื้อร้อง ซึ่งมีทั้งที่เป็นแบบการแสดงท่าพร้อมเพรียงกัน และแสดงท่าเฉพาะของแต่ละตัว

จึงสามารถรวบรวมได้ว่า ระบำของลิงมีการใช้ท่ารำจากแม่ท่าที่สำคัญ ๆ 5 ท่า ท่าทางตามลักษณะกระบวนท่าลิงอีก 7 ท่า แล้วยังมีท่าแสดงกิริยาที่เลียนแบบลิงอีก 5 ท่า นอกจากนี้ยังมีท่ารบ 4 ท่า ท่าในการรำออกกราวอีก 7 ท่า ท่าทางต่าง ๆ เหล่านี้บางส่วนจะมีขั้นตอนที่ซ้ำกัน จึงทำให้เกิดความต่อเนื่องในกระบวนท่ารำแต่ละชุด จุดเด่นของระบำของลิงคือ มีการใช้ท่าหาคะเมนในลักษณะต่าง ๆ เข้ามาผสมผสานกับท่ารำของลิงนี้ด้วย

6. ลักษณะโครงสร้างของระบำ ในระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ ครอบองค์ประกอบของโครงสร้างระบำคือ มีส่วนนำ ส่วนดำเนินเรื่อง และส่วนจบ ส่วนในระบำวาทรงศ์ จะมีโครงสร้าง 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ โครงสร้างของวาทรงสิบแปดมงกุฏ และโครงสร้างของพระยาวาหน โดยโครงสร้างส่วนจบของวาทรงสิบแปดมงกุฏ ต้องรอปฏิบัติพร้อมกับพระยาวาหน

7. การเปลี่ยนแปลงแถว ในระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ มีการใช้ลักษณะแถวต่าง ๆ มาก แถวที่สำคัญที่สุดคือ การใช้แถวรูปปากพญาน้ำ ส่วนระบำวาทรงศ์ลักษณะแถวที่เด่นชัดได้แก่ แถวรูปปากพญาน้ำเช่นกัน

8. การแต่งกายในระบำของลิงนี้ แต่งกายยืนเครื่องลิง โดยแต่งตามสีและลักษณะหัวโขนของวานรแต่ละตัว ที่มีแบบแผนกำหนดไว้

จากข้อสรุปทั้งหมดนี้ ทำให้เห็นได้ว่าระบำของลิงนี้มีลักษณะของความเป็นแบบแผนในการแสดงโขน (ลิง) โดยเฉพาะ คือ มีการใช้ท่าทางที่เป็นหลักของการปฏิบัติท่าโขน (ลิง) ได้แก่ แม่ท่า ท่าทางในเพลงรุกรัน ท่าทางในเพลงรั้วสามลา และท่าทางในเพลงพญาเดิน ตลอดจนจนท่าการออกกราว (นอก) โดยมีการปรับปรุงใหม่ให้เกิดความกลมกลืน และสอดคล้องประสานตามความเห็นสมควรของผู้คิดประดิษฐ์ท่า และที่น่าสังเกตคือระบำของลิงนี้จะเป็นลักษณะคู่กับระบำของยักษ์ คือ ระบำวีรชัยเสนายักษ์คู่กับระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฏ และระบำอสุรพงศ์คู่กับระบำวาทรงศ์ ซึ่งรูปแบบของการแสดงและท่าทางที่ใช้ก็เป็นลักษณะนาฏยศิลป์โขนโดยเฉพาะ